

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Jane Mårtensson

Vårdnadsansvarets koppling till
föräldraförsäkringen
- konsekvenser ur barnets perspektiv

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Docent Eva Ryrstedt

Ämnesområde
Familjerätt

Termin 9

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	2
1 INLEDNING	3
1.1 Syfte och metod	3
1.2 Avgränsningar	4
1.3 Disposition	4
2 FAMILJEKONSTELLATIONEN GENOM TIDERNA	6
2.1 Begreppet familj	6
2.2 Upplösning av familjen	7
2.3 Könsroller	8
2.3.1 Rolldifferentiering	8
2.3.2 Arbetslinjen	10
2.3.3 Lika krav på könen – olika förutsättningar?	11
2.4 Jämställdhet i socialrätten	12
3 ENSAM OCH GEMENSAM VÅRDNAD	14
3.1 Utvecklingen av vårdnadsregleringen	14
3.2 Vårdnadsformerna	16
3.2.1 Barnets bästa	16
3.2.2 Allmän information om vårdnadsinstitutet	17
3.2.3 Gemensam vårdnad	18
3.2.4 Kravet på konsensus och samarbetsvårigheter	20
3.2.5 Ensam vårdnad	21
3.3 Vårdnadskommitténs betänkande i SOU 2005:43	22
3.3.1 Förslag till ändring av 6 kapitlet 2 a § FB	22
3.3.2 Förslag till ändring i 6 kapitlet 5 § FB	24
4 FÖRÄLDRAFÖRSÄKRING	27
4.1 Försäkringens beståndsdelar	27
4.2 Föräldrapenning	27
4.2.1 Utvecklingen av föräldraförsäkringen	27
4.2.2 Krav och förutsättningar i gällande rätt	30
4.2.3 Begreppet vårdnadshavare	33

4.2.4	Uttag och uppdelningsmöjligheter	34
4.3	Tillfällig föräldrapenning	37
5	SAMSPELET MELLAN FAMILJE- OCH SOCIALRÄTTEN	39
6	ANALYS	41
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	47

Sammanfattning

Uppsatsen behandlar samspelet mellan familje- och socialrätt, särskilt föräldraförsäkringen, och vilka konsekvenser förändringar i lagstiftning kan få för samhällets invånare, då i särklass för barnen.

Uppsatsen sönderfaller i fyra huvuddelar, nämligen:

- Familjen, könsrollerna och jämställdheten i samhället igår och idag,
- Gällande rätt på vårdnadsområdet samt förslaget till ändring,
- Föräldrapenningen idag, samt
- Kopplingen mellan familjerätten, som här representeras av FB:s vårdnadsregler, och socialförsäkringslagstiftningen som innefattar 4 kapitlet AFL.

Huvudintresset för uppsatsen är den betydelse gemensam vårdnad haft för att ge barnet tillgång till båda föräldrarna och denna vårdnadsform anses i de flesta fall vara till fördel för barnet.

Enligt 6 kapitlet 3 § FB står ett barn från födseln under vårdnad av båda föräldrarna om dessa är gifta med varandra. Döms det till äktenskaps-skillnad mellan föräldrarna står barnet fortfarande under båda föräldrarnas vårdnad om man inte väljer att lösa upp den gemensamma vårdnaden. Är däremot föräldrarna inte gifta med varandra vid födseln blir mamman ensam vårdnadshavare. Om föräldrarna senare gifter sig får de automatiskt gemensam vårdnad vid detta tillfälle. Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna kan man genom att väcka talan hos domstol begära gemensam vårdnad. Domstolen ska förordna i enlighet med deras begäran i de fall gemensam vårdnad inte är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

Men det finns fall där gemensam vårdnad inte kan anses vara förenligt med barnets bästa. Vårdnadskommittén föreslår därför i SOU 2005:43 att bedömningen av barnets bästa i frågor där domstolen ska förordna om gemensam vårdnad mot en förälders vilja bör nyanseras och stramas upp. En förutsättning måste vara att föräldrarna kan samarbeta när det gäller frågor kring barnet. Kommittén föreslår i sitt betänkande att det bör klargöras att det är enbart och uteslutande barnets bästa sett ur ett barnperspektiv som ska vara avgörande vid beslut i vårdnadsfrågan. Bedömningen görs på samma sätt som tidigare fast ur ett ännu starkare barnperspektiv. Det innebär troligtvis att den starka huvudregel, som gemensam vårdnad har blivit, kommer att luckras upp vid en eventuell reform. Blir det mer förekommande att domstolen dömer till ensam vårdnad skapar detta problem för föräldrarna som inte har del i vårdnaden eftersom de då inte har någon självständig rätt att utnyttja föräldraförsäkringen, eftersom alla dagar som föreskrivs i AFL tillfaller föräldern med legal vårdnad.

Förkortningar

AFL	Lagen (1962:381) om allmän försäkring
BNP	Bruttonationalprodukten
FB	Föräldrabalken
RFV	Riksförsäkringsverket
SGI	Sjukpenninggrundande inkomst
SOU	Statens offentliga utredningar
ÄktB	Äktenskapsbalken

1 Inledning

1.1 Syfte och metod

Det huvudsakliga syftet med denna uppsats är att studera vilka konsekvenser en planerad lagändring kan få för annan lagstiftning än den som primärt berörs. Oftast kan ändringar i en lagstiftning ge upphov till att förutsättningarna ändras för angränsande lagstiftning, då är det mycket viktigt att syftet med en viss lagstiftning inte går förlorat. 4 kapitlet i Lagen om allmän försäkring, härafter benämnd AFL, är just ett sådant exempel, där lagstiftaren har valt att koppla rätten till föräldraförsäkring till personkretsen vårdnadshavare.

Frågeställningen i uppsatsen är således vilken effekt det nya vårdnadsförslaget om utökad möjlighet att tilldöma en förälder ensam vårdnad om ett barn får för föräldraförsäkringen i 4 kapitlet AFL. Här är det intressant att se hur föräldern som inte är legal vårdnadshavare påverkas. Jag hade även tänkt studera vilka orsaker och överväganden som ligger bakom vårdnadsreformen. Man har valt att röra sig från den huvudregel som inneburit att gemensam vårdnad i de flesta fall ansetts vara det bästa för barnet och istället förespråkade att ensam vårdnad i vissa fall borde bli ett vanligare alternativ.

Idag finns det många splittrade familjer i Sverige, och antalet blir bara större. Bilden av kärnfamiljen är inte lika stark i dagens samhälle både på gott och ont. Man kan dock konstatera att bilden av kärnfamiljen lever kvar i våra domstolar då gemensam vårdnad har blivit huvudregel i det svenska rättssystemet vid äktenskapsskillnad. Orsaken till detta ligger i tron att en gemensam legal vårdnad i normala fall ska medföra att båda föräldrarna ska bli delaktiga i barnets förhållanden. Det är sällan som föräldrarna efter separation och skilsmässa klarar av att lösa situationen på det tänkta sättet utan att det går ut över barnet. Dessutom är det också oftast så att barn till separerade föräldrar bor hos en av föräldrarna och i de flesta fall är det hos mamman.¹ Det försvårar ytterligare situationen eftersom boföräldern då måste inhämta den andra vårdnadshavarens samtycke även till vissa vardagliga frågor. Detta kan man ibland tycka är orimligt när föräldrarna använder barnen för att försvåra livet för varandra. Det är dessutom många andra rättsliga frågor gällande barn som är kopplade till hur vårdnaden är fördelad mellan föräldrarna, däribland föräldraförsäkringens uppdelning. Den lösning man valt i vårdnadsfrågan och vem som är barnets boendeförälder kan då vara avgörande för hur föräldrapenningen ska fördelas. Det ekonomiska tillskott som föräldrapenningen innebär för en familjs totala ekonomi är mycket viktigt. Möjligheten att stanna hemma för att ta hand om sina barn efter födseln och när de är sjuka är enormt viktig för alla föräldrar och det blir en ännu viktigare fråga för föräldrar som inte

¹ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 598f.

lever tillsammans. Jag har valt dessa områden på den grunden att jag tycker utvecklingen säger så mycket om den tid vi lever i. Lagändringen och dess konsekvenser är i allra högsta grad aktuellt och intressant.

Jag kommer främst att arbeta med den rättsdogmatiska metoden, eftersom jag använder mig mycket av förarbeten till berörd lagstiftning, som propositioner och utredningar men även lagtext och särskilt doktrin på området. Praxis på området har jag valt att inte närmare gå in på.

1.2 Avgränsningar

Eftersom jag valt att studera regleringen gällande ensam och gemensam vårdnad har jag inte alls gått in på frågor om umgänge eller barnets rätt att föra talan som ett eget institut, då detta skulle krocka med andra uppsatsskrivares områden. När det gäller lagändringarna på vårdnadsområdet är det samarbetssvårigheter mellan vårdnadshavarna i normalfallet som jag ska fokusera på, det vill säga då det finns två föräldrar som har gått skilda vägar och som med varierande grad av samarbetssvårigheter föräldrarna emellan båda önskar vara delaktiga i barnens liv. Frågan är då vilken nivå samarbetssvårigheterna ska ligga på i gällande rätt för att ensam vårdnad ska vara i fråga.

Då det gäller föräldraförsäkringen har jag valt att endast redogöra för föräldrapenningen som huvudform. Havandeskappenning och tillfällig föräldrapenning kommer endast att omnämnas som beståndsdelar i föräldraförsäkringen. Jag har även valt att begränsa området för uppsatsen till att inte handla om möjligheten till föräldraledighet med koppling till arbetslivet vilket är ett stort och intressant område som tyvärr inte ryms i denna uppsats. Jag vill också poängtera att jag kommer att använda mig av det biologiska föräldraskapet som utgångspunkt i framställningen, idag finns flera olika typer av föräldraskap, vilka jag inte kommer att gå in på i uppsatsen.

1.3 Disposition

I uppsatsen kommer jag ägna mycket plats åt bakgrunden till och utvecklingen av lagstiftningen för att kunna se om och hur samspelet mellan utvecklingen på de båda områdena för uppsatsen har följts åt. Jag har även valt att ha ett kapitel som ska handla om gårdagens och dagens familjekonstellationer sett ur ett barnperspektiv, men också om de klassiska könsrollerna. Det kommer att bygga på den genusvetenskapliga forskningen. Ambitionen är att se vilken roll föräldrarna har i familjen, och hur familjesituationen påverkar barnen i samhället då och nu. Genusaspekten kommer även att finnas i analysen.

I kapitel tre behandlar jag kommitténs betänkande i SOU 2005:43 som ligger till grund för uppsatsen. Först kommer dock en historisk tillbakablick över de reformer som gjorts samt en överblick över gällande rätt och

detsamma gäller för föräldraförsäkringen. I analysen kommer jag att jämföra samhällets förändringar både i förhållande till FB:s regler gällande vårdnad och föräldraförsäkringen i 4 kapitlet AFL. I det femte kapitlet behandlas familjerättens samspel med socialrätten. Det talas då om kopplingen mellan familjerätten och socialrätten, och målet är att se om den brygga som bör finnas mellan dessa delar av lagstiftningen håller.

2 Familjekonstellationen genom tiderna

2.1 Begreppet familj

Under min utbildning på juridiska fakulteten har jag tyckt att de bakomliggande strömningarna i samhället och i politiken som leder till ändringar i lagstiftningen är otroligt intressanta. Det är så jag tycker man får förståelse för lagstiftningen i stort och smått.

Tanken är att i detta kapitel ge en förståelse för hur familjens situation har sett ut under 1900-talet och på så sätt få en bild av hur samhället har påverkat lagstiftningens utformning i olika avseenden. Detta kommer att ske ur ett barnperspektiv.

Föräldrar och deras barn är vad man i första hand tänker på när man använder ordet familj i dagligt tal. Inom civilrätten är det grundläggande kriteriet för att kallas familj ofta knutet till äktenskap, samboende eller släktskap. Uttrycket familj används inte så mycket i den civilrättsliga lagstiftningen, trots det utgör familjen en grundläggande enhet i det svenska samhället och då även i rättsliga sammanhang. En familj består i statistiska sammanhang av minst två personer som bor med varandra, det kan vara två sammanboende vuxna eller en ensamstående förälder med underårigt barn. Sen finns kärnfamiljen som består av föräldrar och barn under 18 år. Det finns också två typer av kärnfamiljer, nämligen de traditionella och de ombildade. De traditionella består av en mamma och en pappa samt deras gemensamma barn, medan de ombildade består av en mamma eller en pappa som tillsammans med sitt barn flyttat samman med en ny partner.²

Grunden till de lagar som idag reglerar förhållandet mellan barn och föräldrar lades vid 1900-talets början. Lagstiftningen rörande barn ägde rum i ett samhälle som präglades av en mycket stark befolkningsökning, och särskilt bland dem som i ekonomiskt hänseende hade det sämre ställt i samhället. Denna socioekonomiska bakgrund är på många sätt märkbar i det regelsystem som tillkom, då det hade en tydlig inriktning på barns försörjning och uppfostran. Födelsealen har alltsedan 1900-talets början sjunkit. Dessutom har barnafödande blivit något som inte alla par har möjlighet till. Denna trend påverkar givetvis också lagstiftningen.³

En avgörande omständighet bakom tillkomsten av 1917 års lag om barn utom äktenskap var att antalet barn födda utom äktenskap vid 1900-talets början ansågs vara mycket högt. De flesta barn som föddes vid denna tid hade dock en gift moder och föddes in i en kärnfamilj. Äktenskapsskillnad

² Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 100f .

³ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 104.

var ovanlig då och lagen tillät skilsmässa endast i särskilda fall. Däremot ombildades familjer relativt ofta på grund av att en av de vuxna i familjen dog. Familjer där en av de vuxna tidigare varit gift och där barnaskaran bestod av både hel- och halvsyskon var således inte ovanliga. I dagens Sverige är det däremot en majoritet av barnen som föds av en ogift mor. Rättsligt faderskap fastställs oftast genom en bekräftelse. Sättet att etablera familjerättslig status säger dock inget om vilken sorts familj barnet föds in i, alltså hur barnets familj ser ut vid barnets födelse. Det är alltså oklart om det finns en eller flera vuxna och om båda är barnets föräldrar.

Giftermålsfrekvensen var under början av 1900-talet hög och nådde sin kulmen under 40-talet. Antalet giftermål minskade främst under 60-talets mitt, men det faktum att antalet ingångna äktenskap minskat innebär inte att antalet kärnfamiljer rent faktiskt har minskat. Istället speglar siffrorna ett nytt familjebildningsmönster, nämligen att par väljer att leva som sambor istället för gifta. Det förändrade parbildningsmönstret innebär att man inte kan dra några slutsatser om barnets faktiska familjeförhållanden bara utifrån moderns civilstånd. Faktum är att barnet ändå allt som oftast föds in i en kärnfamilj bestående av sambor.⁴

2.2 Upplösning av familjen

Möjligheterna till skilsmässa var som sagt begränsade under början av förra seklet, men tillgången till äktenskapsskillnad har ökat sedan dess.

Utvecklingen har gått framåt och detta har blivit allt vanligare och mer acceptabelt i samhället. Dagens skilsmässofrekvens är ungefär 25 gånger högre än vid 1900-talets början. Statistiskt sett är risken för separation större bland samboende än bland gifta. Cirka 2-3 procent av alla gifta föräldrar, jämfört med 6-7 procent av de samboende föräldrarna skiljer sig varje år. Den förhållandevis höga separationsfrekvensen innebär att många barn berörs av familjesplittring. Bakom separationen ligger ofta konflikter mellan föräldrarna som medfört att de inte längre anser sig kunna leva tillsammans. Trots detta måste de fortfarande fungera som förälder till barnet på ett sätt som tillgodoser barnets intressen. Som sagt lades grunden till det nuvarande regelsystemet i en tid när det var mycket ovanligt att en familj splittrades genom föräldrarnas separation. Så är det inte längre och det är också denna fråga som legat bakom många av de reformer som gjorts på bland annat vårdnadens område, vilket jag återkommer till i kapitel 3.⁵

Ett av fyra barn i Sverige lever inte med båda sina ursprungliga föräldrar utan endast med en av dem, oftast modern. Barnets behov av kontakt med båda föräldrarna efter föräldrarnas separation har i takt med att antalet separationer ökat blivit något som är av stor vikt. En av målsättningarna med lagreformerna i Föräldrabalken på senare tid har varit att stärka barnets möjligheter till kontakt med den förälder barnet inte bor med. Ett sätt att åstadkomma detta har man ansett vara just gemensamt vårdnadsansvar.

⁴ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 108f.

⁵ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 109ff.

Det rättsliga vårdnadsansvaret säger inte nödvändigtvis något om hur kontakten mellan barn och föräldrar faktiskt fungerar. I en undersökning från 1992-93 om barns kontakt med frånlevande förälder fick man fram ett resultat som troligtvis är ganska talande för situationen än idag. Med undersökningen som underlag kunde det konstateras att barnets kontakt med den frånlevande föräldern varierade mycket beroende på barnets aktuella familjesituation. Barn vars föräldrar hade gemensam vårdnad hade tätare kontakt med den förälder de inte bodde med än de barn som bodde hos en förälder med ensam vårdnad. De barn som bodde med fadern hade tätare kontakt med den andra föräldern än de barn som bodde med modern. Barn som bodde med en ensamstående förälder hade mer kontakt med den andra föräldern än de barn som bodde i ombildade familjer. Avståndet mellan föräldrarna rent geografiskt spelade förstås också in.⁶

Sammanfattningsvis kan man säga att många barn utsätts för stora förändringar i familjeförhållandena under sin uppväxt, men många växer ändå upp i en familj även om det inte är den traditionella kärnfamiljen.

2.3 Könsroller

2.3.1 Rolldifferentiering

Könsrollerna är en generell företeelse. I alla samhällen gäller särskilda normer, särskilda förväntningar och särskilda rättigheter och skyldigheter för män respektive kvinnor. Även arbetsfördelningen sker efter kön. Denna så kallade könsrolldifferentiering varierar i omfattning i olika samhällen. I vårt eget samhälle har utvecklingen sedan långt tillbaka varit en minskning i denna uppdelning och en utjämning när det gäller skyldigheter och rättigheter.

Könsrollen hör till den typ av sociala roller som är biologiskt betingade, den skiljer sig därför från sådana sociala roller som anknyter till förvärvade egenskaper som till exempel yrkesroll, eller rollen som medlem i en organisation.⁷

Könsrollerna kan variera i många avseenden mellan olika samhällen, det som är kvinnligt i ett samhälle kan vara manligt i ett annat och tvärtom. Man kan i alla fall utgå från att könsrolldifferentieringen i varje samhälle har att utgå från att kvinnan föder barnet och att barnet under den första tiden är beroende av modern för föda, vård och kärlek.

I sin framställning om könsroller och familj tar Edmund Dahlström upp ett försök av en annan författare att sammanfatta den grundläggande rolldifferentieringen i kärnfamiljen. Det var således Morris Zelditch som 1955 lade fram sin teori att hustrun svarar för de emotionella funktionerna i familjen medan mannen har hand om de instrumentella. De emotionella funktionerna i familjen har att göra med att hålla samman familjen, tillfredsställa medlemmarnas emotionella behov, vårda medlemmarna och

⁶ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 115ff.

⁷ Dahlström, Edmund, Könsroller och familj, s. 126f.

medla mellan dem. De instrumentella funktionerna har att göra med familjens relationer utåt. Det kan till exempel röra sig om att skapa de materiella förutsättningarna för familjens existens och att upprätthålla ordningen inom familjen, bestraffa och belöna, leda och bestämma. Dahlström tycker dock att denna teoriers termer är väldigt vaga och att det blir ett för stort tolkningsutrymme. Han anser det vara svårt att dra en gräns mellan emotionellt och materiellt ledarskap, då många gånger modern utövar materiellt ledarskap inom familjen som exempelvis bestraffning och belöning. Detta kan verka svårt att förena med teorin.⁸

Tittar man på hur könsrollerna har utvecklats i samhället, kan man konstatera att utvecklingen har ett starkt samband med industrialiseringen av samhället.

I det förindustriella samhället såg rollfördelningen ut som så att modern i familjen tog hand om hemmet och blev på så sätt mer bunden till hemmet. Könsrollerna i Sverige under jordbrukssamhällets glansdagar såg inte ut som de gör i dagens samhälle. Kvinnan var ideologiskt och rättsligt underordnad mannen, mannen var kvinnans överhuvud och kvinnan skulle vara foglig och undergiven mannen. Den ogifta kvinnan var omyndig och den gifta kvinnan stod under mannens målsmanskap. Kvinnan hade väldigt begränsad rätt att arbeta utanför hemmet och det rörde sig i så fall om oansenliga befattningar. I dessa perioder i historien när kvinnors arbetsutbud inte har efterfrågats har familjestödet från staten styrts av befolkningspolitiska motiv. Männerna var de som hade de politiska befogenheterna. Det var först som hustru och moder som kvinnan fick en aktad ställning, och först som änka kunde hon ensam leda och förestå hushållet. Med industrialiseringen följde att självhushållningen minskade betydligt med anledning av den ökade urbaniseringen. Mycket av produktionen försvann från hemmen och flyttades över till särskilda arbetsplatser. Männerna och i viss mån de ogifta kvinnorna och i väldigt sällsynta fall de gifta kvinnorna blev vid denna tid sysselsatta utanför hemmet. Den gifta mannen blev "familjeförsörjare" till de övriga familjemedlemmarna. Hustrun skötte ensam hushållet. Familjen kom normalt att omfatta makar och deras barn och den tidigare flergenerationsfamiljen, mor- och farföräldrar, blev allt ovanligare. Kvinnan uppnådde under senare delen av industrialismen jämlikhet i yttre avseenden. Hon blev både som gift och ogift fullt rättskapabel och likställd med mannen, hon fick politiska rättigheter genom rösträtt och så vidare.⁹

Utvecklingen gick under den här tiden mot en upplösning av normen om mannen som ensam familjeförsörjare. Samtidigt var det viktigt att moderskapet skulle stimuleras.¹⁰ I stort sett hade båda kön samma behörighet till tjänster och yrken och lika rätt till grundutbildning. Kvinnorna kom alltså att omfatta en allt större del av de förvärvsarbete, dock kvarstod dock de sysslorna som var traditionellt kvinnliga i det agrara

⁸ Dahlström, Edmund, Könsroller och familj, s. 127f.

⁹ Dahlström, Edmund, Könsroller och familj, s. 129f.

¹⁰ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s. 164.

samhället. De utgjorde även i det industrialiserade samhället kvinnliga arbetsområden, framför allt var det vårdande och betjänande sysslor.¹¹

Utvecklingen har förstås sett sig mycket olika beroende på vilket samhällsskikt man tillhörde. Det var huvudsakligen bland de lägre samhällsklasserna som kvinnorna, även de gifta, tog förvärvsarbete och blev självförsörjande eller åtminstone bidragande försörjare. I de högre samhällsskikten var detta ovanligare och mindre accepterat enligt de ideal som rådde där. Även idag skiljer sig samhällsklasserna åt vad gäller könsroller på många sätt.¹²

2.3.2 Arbetslinjen

En stor del av det sociala trygghetssystemet har byggts upp kring arbetslinjen som därför utgjort en stark norm i föräldraförsäkringens utformning. Med arbetslinjen menas att rätten till sociala förmåner i allt högre grad har kommit att baseras på individens deltagande och ställning på arbetsmarknaden. Familjeförmånerna har undan för undan vuxit fram i välfärdsstaten och medfört möjlighet för föräldrar att kombinera förvärvsarbete med barn. Denna kombinationsstrategi har varit särskilt inriktad på att underlätta för mödrar att förena moderskap med förvärvsarbete. Detta har medfört att familjestödet har fått en speciell struktur som innebär att de flesta familjeförmåner i dag bäst gagnar de kvinnor som följer kombinationsstrategin.¹³

För att förstärka kvinnans skydd i arbetslivet kom Sverige som första land i världen år 1939 med lagstiftning som förbjöd arbetsgivare att avskeda en kvinna på grund av giftermål, havandeskap eller barnsbörd. Den huvudsakliga tanken vid familjepolitikens utveckling har sedan början varit att det främsta ansvaret för barnens försörjning vilar på föräldrarna.¹⁴

Dock blev varje individs rätt till ekonomiskt oberoende och skyldighet till egen försörjning under 1970-talet en viktig norm i välfärdspolitiken. Jämlikhet mellan könen blev en prioriterad fråga inom socialdemokratin. Idén om jämlikhet mellan könen baserade sig på tanken om en ansvarsmässig omfördelning av hemarbetet när mödrarna minskade sin tid i hemmet för att yrkesarbeta. Konsekvensen av detta skulle då bli att fädernas ansvar ökade i motsvarande grad. Under 70- och 80-talet vidtogs många åtgärder inom familjepolitiken för att underlätta förvärvsarbete för småbarnsföräldrar. Några av dessa åtgärder var utbyggnad av barnomsorg i form av daghem och ökade barnbidrag. Under denna tid ökade samhällsansvaret för familjens försörjning och det blev på så sätt ett avsteg från huvudregeln att föräldrarna har det största ansvaret för sina barns försörjning.

¹¹ Dahlström, Edmund, Könsroller och familj, s. 129f.

¹² Dahlström, Edmund, Könsroller och familj, s. 131.

¹³ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s. 27 f.

¹⁴ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s. 164ff.

Samhällets ökade ansvar resulterade dock delvis i att den tänkta omfördelningen av föräldraansvaret inte blev en nödvändig förutsättning för mödrars yrkesarbete.¹⁵

Med 1990-talet kom en period av djup ekonomisk kris som gav upphov till budgetsanering även inom familjepolitiken. Relationen mellan statens ansvar för barnens försörjning och föräldraansvaret omdefinierades. Återigen präglades familjepolitiken av tanken att huvudansvaret för försörjningen låg hos föräldrarna. Det har lett till att kvinnor är mer beroende av välfärdsstaten för sin försörjning än vad män är, vilket hänger samman med att kvinnors inkomst fortfarande är lägre, löneinkomsten för kvinnor är i genomsnitt två tredjedelar av männens.¹⁶ Detta kan till stor del bero på att kvinnor i större utsträckning arbetar deltid samt på att ungefär hälften av allt arbete i Sverige utförs oavlönat i hushållen. Det är dessutom kvinnorna som ägnar sammantaget mer tid till oavlönat än till avlönat arbete, medan situationen är den omvända för män. Även om det sedan 1970-talet förekommit en strukturförändring av hemarbetet liknande den förändring som skett av förvärvsarbetet, har ändå könssegregeringen bestått i hushåll med barn. I en utredning om kvinnomakt konstaterades att mödrar med små barn ägnar 19 timmar i veckan åt barnomsorg, jämförbart med 8 timmar för fäder till små barn. Fäder bidrar med en fjärdedel av båda föräldrarnas totala summa av hushållsarbetet per vecka. I viss utsträckning förklaras detta med att den långa föräldraledigheten som föräldraförsäkringen garanterar övervägande utnyttjas av kvinnor. Omsorgen av cirka 90 procent av barn yngre än ett år sköts enligt samma utredning av mödrarna. Generellt sett kan man alltså konstatera att det är kvinnor och inte män som utför den största delen av hemarbetet, som sorgligt nog inte ger kvinnan rätt till lön eller andra förmåner som är knutna till det traditionella lönearbetet på arbetsmarknaden. Kvinnors försörjningsansvar är samtidigt mycket större idag än tidigare. De flesta ensamstående föräldrar är kvinnor och de försörjer dessutom i genomsnitt fler barn än vad de ensamstående fäderna gör.¹⁷

2.3.3 Lika krav på könen – olika förutsättningar?

Samhällsutvecklingen har lett till att de traditionella könsrollerna kommit i konflikt med andra krav och förväntningar. Samhällets industrialisering och demokratisering har medfört att det i en mängd avseenden ställs lika krav på män och kvinnor, till exempel krav på att försörja sig själv. Både mannen och kvinnan ska åtminstone under yrkesperioden lära sig ett yrke och konkurrera i utbildningsinstitutioner och på arbetsmarknaden. Att den här utvecklingen inneburit en konflikt för kvinnans del är välkänt, det är inte lätt

¹⁵ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s.168f

¹⁶ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s. 170ff

¹⁷ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s. 195f

att som förvärvsarbetande moder med unga barn förena yrke och hustruroll.¹⁸

Modersrollen präglas fortfarande i hög grad av könsnormer, även om hushållsarbetet i övrigt mer blivit ett delat ansvar mellan makar och sambor. En kvinna förväntas att alltid sätta barnet i det främsta rummet när hon blir mamma, och föreställningen om vad som är en ”bra mamma” är betydligt entydigare än vad som är en ”bra pappa”. En man kan vara pappa på flera av samhället accepterade sätt, han kan antingen välja att ta aktiv del i barnens uppväxt eller välja att satsa helt på sin karriär och yrkeslivet. Mammornas möjligheter till detsamma är inte lika accepterade i dagens samhälle.¹⁹

Faderskapet är inte lika direkt knutet till barnet biologiskt som moderskapet. Mannens legala föräldraskap uppstår genom giftermål med barnets moder eller genom fastställelse av faderskapet. Fadersrollen har på så sätt ett svagare utgångsläge och kan därför ge sämre förutsättningar vid exempelvis familjesplittringar. Uppstår det en konflikt mellan föräldrarna blir rätten till barnet ett maktspel där könet kan ha betydelse för utgången. Män förväntas någonstans att avstå sina barn och därmed försvagas deras föräldraroll ytterligare.²⁰

2.4 Jämställdhet i socialrätten

Kvinnliga livsvillkor präglas på många sätt av en osjälvständig relation till familjen. Detta beror till stor del på den omsorgsfunktion som kvinnor traditionellt har haft. Det finns indikationer som tyder på att det är just kvinnans vårdande uppgift som bidragit till den sociala och ekonomiska underordningen av kvinnor som anses förekomma i dagens samhälle. Ojämligheten kan då sägas bottna i kvinnans funktion i familjen.²¹

Genusforskningen i juridik har som uppgift att analysera rätten utifrån kvinnors levnadsvillkor. Att studera rättsregler utifrån kön som kategori bygger på en ideologikritik om att rätten är manlig. Det härstammar från tanken att rättsreglerna är skapade av män för män. Eftersom genusforskningen har ett kvinnofrågeperspektiv så har forskningen framförallt fokuserat på rättsområden som straffrätt, arbetsrätt och framförallt familjerätt. Det som kan konstateras är att det finns strukturella ojämlikheter mellan kvinnor och män, men vem som har ansvaret att utjämna dessa är oklart. Istället för att producera jämställdhet bidrar juridiken ibland till att diskriminera kvinnor, detta beror många gånger på att kön osynliggörs i rätten och därför också levnadsvillkoren för såväl kvinnor som män.²²

¹⁸ Dahlström, Edmund, Könsroller och familj, s. 133f.

¹⁹ SOU 1997:139, Hemmet, barnen och makten, s. 64.

²⁰ Celander-Jørgensen, Lena, Föräldraskap och vårdnadsansvar ..., s. 34f.

²¹ Gunnarsson, Åsa, Familjen – genusforskningens utmaning, s. 11.

²² Gunnarsson, Åsa, Familjen – genusforskningens utmaning, s. 12.

I Sverige idag föreligger en jämställdhetsideologi på så vis att man anser att både kvinnor och män ska ha lika rättigheter och möjligheter i samhället. Kvinnor lönearbetar i hög grad och den offentliga barnomsorgen är väl utbyggd. Trots detta visar många utredningar på att det fortfarande finns djupt liggande skillnader och föreställningar om kvinnors och mäns olika funktioner i samhället och i familjen. Dessa yttrar sig till exempel i form av yrkesval, fritidssysselsättning och omsorg av barn. Arbetsmarknaden är könssegregerad, kvinnor dominerar inom den offentliga sektorn med låga löner och deltidsarbeten medan männen dominerar inom den privata sektorn där lönerna oftast är högre. Detta innebär inte att livsvillkoren för kvinnor och män idag inte har förändrats alls sedan början på 1900-talet, men många av de mönster, som har sin grund i sociala och kulturella könsroller, som uppkom under industrialiseringen har inte förändrats särskilt mycket i den välfärdsstat som Sverige i dag är. Sveriges officiella förklaring till detta är att en stor del av samhällets strukturer är uppbyggda efter en manlig norm och trots att de formella hindren för jämställdhet i stort är undanröjda präglas vårt samhälle fortfarande i stor utsträckning av brist på jämställdhet i praktiken.²³

Könsrelaterade beteenden är ganska lätta att kartlägga i statistiken, men desto svårare att förklara. En intressant fråga är varför kvinnor i den typiska småbarnsfamiljen väljer att förvärvsarbeta mindre och ägna mer tid åt hushållsproduktionen än männen. Det är något som får stora konsekvenser för kvinnan, men mindre märkbara för familjen i stort. Eftersom hushållsproduktionen inte omsätts på marknaden kan den inte prissättas. Hushållsarbetet klassificeras i nationalekonomiska sammanhang som fritid, och följderna är då att hushållsproduktionen inte ingår i BNP och ses därför inte som inkomst. Det är inte en obetydlig mängd arbete som därför undantas från den inkomstgrund som de viktigaste sociala rättigheterna, som sjukförsäkring och pension, förvärvas och upparbetas. Konsekvensen av kvinnors oavlönade bidrag till familjens levnadsstandard är då att kvinnor generellt sett blir fattigare än män genom förlust av löneinkomster och inkomstbaserade sociala rättigheter i arbetsför ålder och genom förlust av ekonomisk trygghet vid ålderdom. Denna ekonomiska skillnad mellan kvinnor och män betecknas oftast som en olikhet och inte som en ojämlikhet eftersom förutsättningarna är olika.²⁴

Jämställdhetsnormen måste omfatta både det avlönade förvärvsarbetet och det oavlönade hushållsarbetet. Man måste således utgå från vad barn kostar både i tid och pengar. Genom att föra in tid i kostnadsbegreppet är det möjligt att i viss utsträckning ta hänsyn till det ömsesidiga beroendet mellan tid och pengar för både försörjning och omsorg.²⁵

²³ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s. 159f.

²⁴ Gunnarsson, Åsa, Familjen – genusforskningens, s. 14.

²⁵ Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten, s. 199.

3 Ensam och gemensam vårdnad

3.1 Utvecklingen av vårdnadsregleringen

Det är allmänt känt att rättsförhållandet mellan barn och föräldrar regleras i föräldrabalken som trädde i kraft den 1 januari 1950. Denna lagstiftning bygger på de tidigare lagarna om barn utom äktenskap från 1917 och barn i äktenskap från 1920. I dessa båda lagar fann man regler om vårdnaden av barn. Kontentan av det hela var att ett barn med gifta föräldrar stod under vårdnad av dem båda gemensamt medan mamman var ensam vårdnadshavare för barn utom äktenskap. Den svenska familjerätten har sedan början av 1970-talet genomgått stora förändringar, mycket på grund av att samhället och dess invånare också, som ovan konstaterats, har genomgått stora förändringar. Utvecklingen på det här området har i alla fall hela tiden präglats av att man velat tillgodose barnets intressen i förhållande till föräldrarna.²⁶

Då man 1973 gjorde en ändring av skilsmässolagstiftningen fick även bestämmelserna om vårdnad ändras. Detta innebar att man i proposition 1973:32 bland annat föreskrev att man inte längre fick lägga vikt vid vilken av makarna som bar skulden till söndringen av äktenskapet vid avgörandet av vårdnaden om barnen efter en skilsmässa och på så sätt favorisera den andra maken. Samtidigt infördes bestämmelser som var ämnade att stärka pappors möjligheter att få vårdnaden om sina barn överförd på sig i de fall föräldrarna inte var gifta med varandra. Detta kunde ske mot moderns vilja. Lagändringen medförde att fadern skulle bedömas på samma villkor som modern. Bestämmelserna innebar alltså att föräldrarna var att se som likställda i sin rätt att efter särskild prövning få vårdnaden om sina barn. Tidigare var fadern tvungen att visa att modern var olämplig som vårdnadshavare, innan han själv kunde komma ifråga. Det räckte således inte att fadern visade sig lämpligare än modern.²⁷

Ett nytt steg i utvecklingen togs 1976 då det infördes en möjlighet för föräldrar som inte var gifta med varandra eller som hade skiljt sig, att efter prövning av domstol få gemensam vårdnad om sina barn. I proposition 1975/76:170 skapades även terminologin barn i äktenskap och barn utom äktenskap.²⁸

Nästa ändring kom 1983 med proposition 1981/82:168. Ändringen gjordes med syfte att stärka barnets rättsliga ställning. Man gjorde det möjligt för makar att efter en skilsmässa fortsätta utöva vårdnaden om sina barn

²⁶ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 97.

²⁷ Saldeen, Åke, Barn- och föräldrarätt, s. 136.

²⁸ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 97f.

gemensamt utan särskilt domstolsbeslut, dessutom förenklades förfarandet i de fall då ogifta föräldrar som bor tillsammans med sina barn vill få gemensam vårdnad om barnen.²⁹

1991 kom nästa ändring, i och med proposition 1990/91:8, som syftade till att få föräldrarna att i större utsträckning än tidigare ta ett gemensamt ansvar för barnet och själva komma överens om hur vårdnads- och umgängesfrågorna skulle lösas. Ett led i denna strävan var att man gjorde en verklig satsning på samarbetsamtal, där föräldrarna under ledning av en sakkunnig försöker nå enighet i de nämnda frågorna. Efter denna reform fanns den här tjänsten tillgänglig för föräldrar i alla kommuner i Sverige, dessutom kunde alltså domstolen i ett mål rörande vårdnad eller umgänge ta initiativ till att samarbetsamtal ska komma till stånd och ge socialnämnden, eller något annat organ som har hand om samtalen, i uppdrag att anordna samarbetsamtal. Dessutom förenklade man proceduren ytterligare när det gällde ogifta föräldrars möjlighet att få gemensam vårdnad om sina barn. Det skulle numera räcka med en anmälan till socialnämnden i samband med att faderskapet fastställs. Den viktigaste delen är kanske trots allt den bestämmelse som infördes om att domstol, i de fall gemensam vårdnad inte är aktuell, ska fästa särskild vikt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna vid bedömningen av vad som är bäst för barnet.³⁰

År 1993 kom proposition 1992/93:139 med ytterligare en ändring, som behandlade domstolens beaktande av risken att barn i samband med umgänge med förälder utsätts för övergrepp eller olovligen bortförs eller på annat sätt far illa. Eftersom den nämnda propositionen främst behandlade umgängesfrågan kommer jag inte gå närmare in på den, likaså nämner jag 1996 års ändring, som infördes genom proposition 1994/95:224, i korthet eftersom barnets rätt att komma till tals faller utanför ämnet för uppsatsen. Här infördes alltså regler som slog fast att barnet har rätt att komma till tals i mål och ärenden om vårdnad och umgänge, samt att domstolen vid avgörande av vad som är barnets bästa ska ta hänsyn till barnets vilja och väga in det i bedömningen med beaktande av barnets ålder och mognad.³¹

Den senaste ändringen som gjordes i föräldrabalken var den som kom i och med proposition 1997/98:7. Året var 1998 och det är så som lagstiftningen ser ut än så länge, fram tills betänkandet i SOU 2005:43 leder fram till en proposition, vilken i sin tur eventuellt leder till en förändring av den idag befintliga lagen. Reformen 1998 syftade till att lägga särskild vikt vid samförståndslösningar och underlätta för föräldrar att i så stor utsträckning som möjligt komma överens. Genom samma reform vidgade man också möjligheterna för domstolen att besluta om gemensam vårdnad. Domstolen kan numera bestämma om gemensam vårdnad fastän en av föräldrarna motsätter sig detta, det är förstås under förutsättning att beslutet är till barnets bästa. Principen att föräldrar med gemensam vårdnad ska kunna

²⁹ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 98.

³⁰ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 98.

³¹ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 99.

enas i frågor som rör barnet modifierades något, det infördes en möjlighet för domstolen att besluta om umgänge och om vem av föräldrarna barnet ska bo med även om det ska vara ett växelvis boende, detta trots att föräldrarna har gemensam vårdnad.³²

Möjligheterna till ensam vårdnad ville man inte helt utmönstra. I förarbetena kan man läsa att det finns fall där en förälder är olämplig som vårdnadshavare. Så kan vara fallet om föräldern har gjort sig skyldig till våld mot barnet eller den andra föräldern. Det kan också vara så att konflikten mellan föräldrarna är så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnet. Ofta är det då bäst för barnet att en av föräldrarna är ensam vårdnadshavare. Men målet bör trots allt vara att föräldrar har gemensam vårdnad i samtliga fall då den vårdnadsformen är bäst för barnet.³³

Det fanns dock invändningar till denna reform. Det var främst att fäderna genom den gemensamma vårdnaden kunde få makt och rättigheter utan att de ålades ansvar för den dagliga omsorgen om barnet när föräldrarna inte bodde tillsammans. Man kom ändå fram till att gemensam vårdnad var att föredra.³⁴

Andra inslag av vikt som kom i och med den här reformen var att man utökade socialnämndernas arbete. Föräldrar som är överens kan numera reglera vårdnad, boende och umgänge samt resekostnader genom ett avtal som godkänns av socialnämnden. Detta är giltigt och kan verkställas som ett lagakraftvunnet domstolsavgörande. Barnets vilja är något som man efter reformen ska beakta fristående och inte som tidigare då barnets vilja endast var en omständighet att beakta vid bedömningen av barnets bästa. Mer om detta följer under kapitel 3.2.1.³⁵

3.2 Vårdnadsformerna

3.2.1 Barnets bästa

Eftersom barnets bästa är avgörande för hur vårdnadsfrågan ska lösas kommer här en redogörelse för detta viktiga institut inom familjerätten.

Ett barn har vissa grundläggande behov för att det ska kunna leva och utvecklas. Dessa behov finns uppräknade i 6 kapitlet 1 § FB, och det är rätten till omvårdnad, trygghet och god fostran. Barnet skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande bestraffning.

³² SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 99.

³³ Proposition 1997/98:7, Vårdnad, boende och umgänge, s. 51.

³⁴ Ryrstedt, Eva, Konsensus – förutsättning eller belastning... s. 12.

³⁵ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 99.

Principen att man alltid ska ta hänsyn till barnets bästa har länge varit vägledande inom familjerätten och 1998 infördes en uttrycklig bestämmelse att barnets bästa ska komma i första rummet vid alla beslut som har med vårdnad och boende att göra, det stadgas i 6 kapitlet 2a § FB.³⁶

FB tar alltid avstamp i den här portalparagrafen, och den har en tydlig anknytning till Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter, även kallad barnkonventionen. I barnkonventionens artikel 3 stadgas att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Om vi återgår till portalparagrafen i 6 kapitlet 2a § FB så anger man i andra stycket att man vid bedömningen av barnets bästa bland annat särskilt ska fästa avseende vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Vad som är barnets bästa måste dock avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Vid avgörande av frågor som gäller vårdnad skall man också ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad enligt 6 kapitlet 2b § FB. Att denna reglering fått en fristående placering och inte bakats in i 2a § betyder att barnets vilja inte enbart är en omständighet att beakta vid bedömningen av barnets bästa utan ibland bör beaktas fristående från den bedömningen. Barnets vilja kan bli avgörande i situationer där barnets bästa är mycket svårt att avgöra.³⁷

Det kan ibland tyckas att domstolar och socialnämnder har låtit barnets bästa komma lite i skuggan när man i många fall har tillgodosett föräldrarnas intressen i första hand. Då ska man förstås tänka på att det som är bra för föräldrarna också gynnar barnet, det innebär att deras tillvaro fungerar smidigare om föräldrarna är överens om vårdnadsfrågan eller hur boendet ska vara uppdelat. Osämja mellan föräldrarna är långt ifrån det bästa för barnet.³⁸

3.2.2 Allmän information om vårdnadsinstitutet

Innan vi tittar närmare på vårdnadsformerna kan vi konstatera att ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte domstolen anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vårdnaden består till dess att barnet fyllt 18 år eller om barnet ingår äktenskap dessförinnan, enligt 6 kapitlet 2 § FB som inte är föremål för föreslagna ändringar.

I svensk rätt förekommer två vårdnadsformer nämligen gemensam och ensam vårdnad. Enligt 6 kapitlet 3 § FB står ett barn från födseln under vårdnad av båda föräldrarna om dessa är gifta med varandra. Döms det till äktenskaps-skillnad mellan föräldrarna står barnet fortfarande under båda föräldrarnas vårdnad om man inte väljer att lösa upp den gemensamma vårdnaden.

³⁶ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 100f.

³⁷ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 101.

³⁸ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 26.

Är däremot föräldrarna inte gifta med varandra vid födseln blir mamman ensam vårdnadshavare. Om föräldrarna senare gifter sig får de automatiskt gemensam vårdnad vid detta tillfälle. Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna kan man genom att väcka talan hos domstol begära gemensam vårdnad. Domstolen ska förordna i enlighet med deras begäran i de fall gemensam vårdnad inte är uppenbart oförenlig med barnets bästa. Föräldrar kan under vissa förutsättningar få gemensam vårdnad också genom registrering hos skatteverket efter gemensam anmälan dit enligt 6 kapitlet 4 § FB.³⁹

Skulle man däremot vilja åstadkomma en ändring i den gemensamma vårdnaden blir proceduren en annan. Föräldrarna kan själva avtala att vårdnaden ska vara ensam eller gemensam. Avtalet är giltigt om det är skriftligt och har godkänts av socialnämnden. Avtalet ska godkännas om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa. Om föräldrarna har gemensam vårdnad och om någon av dem vill få ändring i vårdnaden ska domstolen med utgångspunkt i barnets bästa avgöra vilket vårdnadsalternativ som är bäst i situationen. Domstolen kan besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja men inte om båda motsätter sig det. För väldigt många föräldrar som separerar är gemensam vårdnad den naturliga och många gånger självklara fortsättningen på vårdnadsfrågan. Det gäller även för föräldrar som aldrig har bott ihop.⁴⁰

Den som har den rättsliga vårdnaden om ett barn har ansvar för att barnets behov av omvårdnad och trygghet och en god fostran tillgodoses, samt att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter. Den rättsliga vårdnaden innefattar i allmänhet även den faktiska vårdnaden vilket innebär den dagliga omsorgen om barnet.⁴¹

I dagens lagstiftning finns strävan efter att få till stånd gemensam vårdnad. Det kan dock upplevas som att den gemensamma vårdnaden har blivit en för stark huvudregel, då man i praxis i väldigt stor utsträckning beslutar om gemensam vårdnad mot en förälders vilja.⁴²

3.2.3 Gemensam vårdnad

Statistiska centralbyrån kom i december 2004 ut med rapporten ”Barn och deras familjer 2003”. Statistiken bygger på uppgifter från utgången av 2003 om just förekomsten av gemensam och ensam vårdnad.

Rapporten visar att de flesta föräldrar, nämligen 89 procent, har gemensam vårdnad om sina barn. Ensam vårdnad om barnen har oftast mammorna, drygt 9 procent, medan endast 1 procent av papporna har ensam vårdnaden. När det gäller de yngre barnen, de under 5 år, har 95 procent av föräldrarna gemensam vårdnad om sina barn. Beträffande de yngre barnen har knappt 5 procent av mammorna och mindre än 1 procent av papporna ensam vårdnad.

³⁹ 6 kapitlet 3 & 4 §§ FB

⁴⁰ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 108ff, Jmf 4 kapitlet 5 & 6 §§ FB

⁴¹ Saldeen, Åke, Barn- och föräldrarätt, s. 145

⁴² SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 110f

År 2003 berördes cirka 50 000 barn av en separation mellan föräldrar som antingen varit gifta eller sambor med gemensamma barn.

Det är dubbelt så vanligt att barn till sambor upplever en separation mellan föräldrarna som att barn till gifta gör det. De flesta föräldrar har alltså gemensam vårdnad om sina barn efter separation.⁴³

I praktiken innebär ett gemensamt rättsligt vårdnadsansvar för särboende föräldrar att den ena föräldern ofta men inte alltid har ett rättsligt ansvar som inte motsvarar det faktiska ansvaret för barnet. Den förälder barnet inte bor tillsammans med har samma bestämmanderätt i frågor som rör barnet som den förälder som har faktisk vårdnad. Bestämmanderätten för den förälder som inte bor med barnet är ett tungt vägande skäl bakom den stora användningen av gemensamt vårdnadsansvar. Ett annat skäl var att minska antalet vårdnadstvister mellan särboende föräldrar då man på så vis skulle slippa många av de prestigetvister som vårdnadsfrågan annars kunde medföra, tanken var alltså den ena föräldern lättare skulle kunna acceptera att den andra föräldern får ta hand om den faktiska vårdnaden om de båda tillsammans fick stå för den rättsliga vårdnaden.⁴⁴

Hur den faktiska vårdnaden närmare utformades är inget lagstiftaren har uppmärksammat, förutom att man ansåg att det gemensamma vårdnadsansvaret förutsatte en förmåga hos föräldrarna att samarbeta i frågor rörande barnet. Ett led i detta är möjligheten till samarbetsamtal som infördes år 1983. Erfarenheten av gemensam vårdnad för frånskilda föräldrar visade sig vara goda. Kontakten mellan barnet och den förälder som det inte bodde med var i allmänhet bättre om det rättsliga vårdnadsansvaret var gemensamt än när det tillkom den ena föräldern ensam. Det ledde till att man till och med kunde förordna om gemensam vårdnad mot den ena förälderns vilja, såvida inte båda föräldrarna motsatte sig det.⁴⁵

I de allra flesta fall är det som sagt ur barnets synvinkel en mycket bra vårdnadsform, men detta utesluter inte att det finns fall där det ur ett barnperspektiv kan framstå som tveksamt eller rent av olämpligt att vårdnaden utövas av föräldrarna gemensamt.⁴⁶ I takt med att gemensam vårdnad blivit huvudregel, har det framkommit tecken på att den vårdnadsformen kanske inte tillgodoser barnets intressen på det sätt man trott. Forskning på området visar att det tidigare sambandet mellan gemensam vårdnad och bättre kontakt med den förälder som barnet inte bor med har avtagit. Det finns också undersökningar som tyder på att gemensam vårdnad mot förälders vilja kan ha negativa följder för barnet.⁴⁷

Det kan i och för sig anses vara diskriminerande för mannen att inte utgå från gemensam legal vårdnad som huvudprincip. Detta kan vara en

⁴³ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del B, s. 484f.

⁴⁴ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 460f.

⁴⁵ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 460f.

⁴⁶ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 110.

⁴⁷ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 462.

konfliktfylld fråga. Samtidigt har det också framförts att gemensam legal vårdnad kan diskriminera mödrar. Om barnets bästa används för att rättfärdiga ogrundade rättigheter för den förälder som inte bor med barnet, kan det bli ett instrument för att underkiva kvinnan. Båda dessa argument är genusbetonade. Frågan om gemensam eller ensam legal vårdnad är också nära förknippad med innebörden i vårdnadsbegreppet. Ju större samstämmighet som måste föreligga mellan gemensamma vårdnadshavare desto mera betydelsefull blir vårdnadsfrågan.⁴⁸

3.2.4 Kravet på konsensus och samarbetssvårigheter

I svensk rätt utgår man från att föräldrar måste kunna samarbeta och att de samtidigt ser till sina barns bästa i den gemensamma vårdnaden även om det rör sig om en splittrad familj. Det innebär trots allt inte att lagstiftaren sett detta som en problemfri situation, men det svenska systemet kräver att föräldrarna genom att förhandla löser de frågor som måste få en lösning.⁴⁹

Även om det är ganska självklart att föräldrar bär ett fortsatt ansvar för sina barn även efter en skilsmässa så måste den praktiska livssituationen och barnets vardag fungera på ett bra sätt både för föräldrar och barn. De flesta barn som inte lever med båda föräldrarna bor med sin mamma. Om regleringen medverkar till att ensamstående föräldrar, och då ofta mamman, blir låsta eftersom man inte kan komma överens om vissa avgörande beslut kan det få negativa konsekvenser för dessa föräldrar. Det kan till exempel innebära att man missar möjligheter till att fullfölja sin karriär. Den modell som finns i Sverige idag har på ena sidan en möjlighet för rätten att besluta om gemensam vårdnad även om en förälder motsätter sig detta, men sen på andra sidan finns ett absolut krav på konsensus mellan vårdnadshavarna i alla övriga frågor utom de som gäller boende och umgänge. I alla andra frågor måste i princip föräldrarna vara överens eftersom det inte finns någon tvistlösning att tillgå.⁵⁰

Att få samarbetet mellan två föräldrar som inte lever med varandra att fungera kan vara en svår uppgift och då kan de långtgående konsensuskraven mellan gemensamma vårdnadshavare som sagt låsa boföräldern i en oföränderlig situation. Skulle föräldern ändå agera utan medgivande från den andra, alltså ett inte legaliserat handlande, kan sanktionen eller konsekvensen bli att föräldern anses olämplig som boförälder eller att föräldern anses ha samarbetssvårigheter, vilket i sin tur kan påverka en eventuell tvist i vårdnadsfrågan i negativ riktning.⁵¹

⁴⁸ Ryrstedt, Eva, Konsensus – förutsättning eller belastning för..., s. 5f.

⁴⁹ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 600.

⁵⁰ Ryrstedt, Eva, Konsensus – förutsättning eller belastning..., s. 70f.

⁵¹ Ryrstedt, Eva, Konsensus – förutsättning eller belastning..., s. 73f.

Den vanligaste anledningen till att domstolen idag beslutar om ensam vårdnad för en förälder är att föräldrarna har samarbetssvårigheter av allvarlig art. Mindre vardagliga beslut kan den förälder som är till hands ta själv. Att ha gemensam vårdnad innebär ju att föräldrarna i viktigare frågor ska bestämma gemensamt. Det är ganska naturligt att om den här beslutsordningen ska fungera praktiskt måste det föreligga enighet i den meningen att varje förälder kan acceptera de dagliga beslut som den andra föräldern fattar. Vid samarbetssvårigheter är gemensam vårdnad utesluten i de fall då konflikten mellan föräldrarna är så svår och djup att det är omöjligt för föräldrarna att samarbeta i frågor som rör barnet. Det är uteslutet att tänka sig att gemensam vårdnad skulle vara den bästa vårdnadsformen för barnet om samarbetssvårigheterna ligger på en sådan nivå.⁵²

3.2.5 Ensam vårdnad

Den gällande lagstiftningen bygger på antagandet att gemensam vårdnad i de flesta fall är att föredra framför ensam vårdnad. Det måste därför finnas särskilda skäl som talar för att ensam vårdnad för den ena föräldern är till barnets bästa.⁵³

I förarbetena till den senaste reformen 1998 anges att skäl för ensam vårdnad för den ena föräldern kan vara att den andra föräldern är olämplig som vårdnadshavare. Svår och djup konflikt mellan föräldrarna kan också vara en omständighet som talar för ensam vårdnad, om konflikten gör det omöjligt för föräldrarna att samarbeta i frågor som rör barnet. Om den som motsätter sig gemensam vårdnad anför tungt vägande skäl för sin åsikt är det, enligt propositionen, oftast lämpligast att inte gå emot den personens vilja.⁵⁴ Det kan vålla en del problem när man ska bilda sig en uppfattning om när ensam vårdnad är att föredra enligt förarbetena. Barnets bästa är vägledande även här.⁵⁵

Ensam vårdnad är ovanligt idag men det är ändå en nödvändig möjlighet i vissa fall. Bortsett från de uppenbara fallen där föräldrarna är överens om att det inte är lämpligt med gemensam vårdnad, så kan ständiga samarbetsproblem, misshandel eller liknande omständigheter medföra att gemensam vårdnad är utesluten. Leder den gemensamma vårdnaden till ständiga konfrontationer kan den ständiga oenigheten resultera i trauman för både barn och föräldrar. Man kan inte heller dra den slutsatsen att umgänget mellan en förälder och barnet blir mer omfattande eller har en bättre kvalitet bara för att umgängesföräldern också har del i vårdnaden. Det är tvärtom en lugn och stabil situation mellan barn och förälder som i första hand förbättrar kvalitén i umgänget och relationen.⁵⁶

⁵² SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 114.

⁵³ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 459.

⁵⁴ Proposition 1997/98:7, Vårdnad, boende och umgänge, s. 48ff.

⁵⁵ Singer, Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, s. 460.

⁵⁶ Ryrstedt, Eva, Konsensus – förutsättning eller belastning..., s. 76.

3.3 Vårdnadskommitténs betänkande i SOU 2005:43

Regeringen beslutade den 27 juni 2002 att tillsätta en kommitté som hade i uppdrag att utvärdera bland annat 1998 års reform om vårdnad, boende och umgänge. Kommittén antog namnet 2002 års vårdnadskommitté och så kommer den här efter benämnas i uppsatsen.

Vårdnadskommittén har undersökt hur de nya reglerna om vårdnad har tillämpats av domstolar och socialnämnder samt hur socialnämnderna har klarat av sina nya arbetsuppgifter som de fick i och med 1998 års lagändring. En annan fråga som kommittén hade att undersöka var vilka följder de nya reglerna om gemensam vårdnad och boende har fått. I uppdraget ingick också att kommittén skulle överväga om gällande regler om bestämmanderätten för föräldrarna inom ramen för den gemensamma vårdnaden är lämpligt utformade med tanke på förutsättningarna att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja. Kommittén har uppmärksammat de vårdnadsfrågor där kravet på gemensam beslutanderätt kan innebära problem, särskilt med tanke på boförelärderns rätt att flytta, barnets skolgång och barnets möjligheter att få tillgång till hälso- och sjukvård.⁵⁷

Vårdnadskommitténs uppdrag var givetvis mer omfattande än så här men det är just aspekterna om och kring en förändring av vårdnadsinstitutet och då i särklass reglerna i FB 6 kapitel som är av intresse för uppsatsen. För att precisera så är det 2a § om barnets bästa och 5 § gällande vårdnad som ska behandlas nedan.

3.3.1 Förslag till ändring av 6 kapitlet 2 a § FB

Som tidigare sagts gäller idag att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla beslut som rör vårdnad, boende och umgänge. Att det är barnet som ska vara i fokus när det fattas beslut i de här frågorna är självklart eftersom det är barnets tillvaro och framtid som avgörs. Vårdnadskommittén menar dock att det ytterligare bör klargöras att det är barnets intressen som ska stå i fokus. Enbart och uteslutande barnets bästa sett ur ett barnperspektiv ska således vara avgörande vid alla beslut som rör vårdnad, boende och umgänge.

Så här lyder det förslag till ändring av 2 a §, första stycket som vårdnadskommittén har lagt fram:

”Avgörande enligt detta kapitel av alla frågor som rör vårdnad, boende, umgänge och annan kontakt än umgänge skall ske enbart utifrån vad som är bäst för barnet”⁵⁸

⁵⁷ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 25.

⁵⁸ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 105.

Den idag gällande lydelsen är:

”Barnets bästa skall komma i främsta rummet vid avgörande enligt detta kapitel av alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge”

I paragrafens andra stycke fastslås i dagens lydelse att man vid bedömningen av vad som är barnets bästa ska fästa avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Även risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa ska beaktas. I den föreslagna lydelsen har man förutom det som gäller i den nuvarande lydelsen gjort det tillägget att risken för att barnet far illa kan finnas såväl om barnet själv eller någon familjemedlem utsätts för övergrepp. Man har även gjort tillägget om barnet annars behandlas kränkande.⁵⁹

Vilken betydelse kan då det här förslaget få om det skulle leda till en lagändring?

Paragrafens första stycke skulle innebära en förstärkning av barnperspektivet och genom ett tillägg av annan kontakt än umgänge har paragrafen gjorts tillgänglig på ett större område. En grundläggande del av barnperspektivet är respekten för barnets fulla människovärde och integritet. Med integritet menas här rätten till mänskliga behov, så som mat, kläder, omvårdnad och hälsovård samt skydd mot övergrepp och kränkande behandling men också få sina åsikter respekterade. Barn ska behandlas som kompetenta och resursstarka individer med rätt att vara delaktiga i de beslut som gäller dem. Bedömningen ska precis som tidigare grunda sig på en helhetsbedömning av barnets situation, dessutom ska en individuell bedömning av barnets bästa göras i kombination med att barnet själv får komma till tals. Ett uttryck för barnperspektivet är till exempel om innehållet i en överenskommelse som föräldrarna har lämnat in till domstol för fastställelse eller till socialnämnd för godkännande vid en objektiv bedömning skulle framstå som tvivelaktig just ur barnets perspektiv. Domstolen respektive socialnämnden behöver då inte godta föräldrarnas överenskommelse om den inte är förenlig med barnets bästa.⁶⁰

Jag har i uppsatsen valt att utgå från vårdnadsavgöranden som representerar det som troligtvis är normalsituationen. Vad det innebär är att det förekommer ett visst mått av osämja mellan föräldrarna i varierande grad, men där det inte har förekommit något brott mot barnet eller annan familjemedlem. Därför är den del som är av intresse för uppsatsen i andra stycket den del som föreskriver vikten av en nära och god kontakt mellan barnet och båda föräldrarna.

⁵⁹ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 79.

⁶⁰ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 365f.

Vad som menas med det är att även om barnet mår bäst av att träffa båda sina föräldrar, får det inte innebära att ett barn måste leva eller umgås med en förälder under alla förhållanden.⁶¹

Problemet med barnets bästa är att det inte finns någon klar definition eftersom uppfattningen av vad som är barnets bästa skiljer sig från barn till barn och ändrar sig också över tid. Bedömningen måste därför alltid göras individuellt inför varje beslut och bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet själv får komma till tals om de individuella förhållandena.⁶² Man skulle kunna säga att den nuvarande kulturella uttolkningen av principen om barnets bästa är gemensam vårdnad, på grund av att det har blivit huvudregel.⁶³

Avslutningsvis bör man ändå påpeka att även om barnet uttryckt en bestämd uppfattning om sin vilja och att man ska ta denna på största allvar, kan det vara så att det inte alltid är till barnets bästa att man följer dess åsikter. Det måste då göras en bedömning av vad olika alternativ skulle innebära för barnet på lång och kort sikt.⁶⁴

3.3.2 Förslag till ändring i 6 kapitlet 5 § FB

Det framgår av redogörelsen ovan i kapitel 3.1 att utvecklingen i den svenska familjerätten allt sedan början av 1970-talet har präglats av en strävan att få föräldrarna att i så stor utsträckning som möjligt ta ett gemensamt ansvar i frågor gällande bland annat vårdnad och boende.⁶⁵

Utgångspunkten för kommittén har varit att det inte skulle bli någon återgång till lagstiftningen före reformen på denna fråga. Vårdnadskommittén menar dock att det är en grundläggande förutsättning för gemensam vårdnad att föräldrarna kan samarbeta med varandra och respektera varandra och att inte använda den gemensamma vårdnaden som en maktkamp för den egna konflikten. Detta innebär inte att föräldrarna måste vara överens i alla frågor som rör barnet eftersom gemensam vårdnad fungerar bra för barnet i de flesta fall även om föräldrarna har meningsskiljaktigheter, men de måste kunna hantera dem så att de inte går ut över barnet. Den gemensamma vårdnaden får absolut inte bli ett medel för att förvärpa föräldrarnas konflikt, inte heller får det bli ett sätt att skipa rättvisa mellan föräldrarna. Den ska inte heller användas för att undvika att en förälder blir utlämnad till den andres ”goda vilja”. Det är enbart och uteslutande barnets bästa ur ett barnperspektiv som ska vara avgörande vid valet av vårdnadsform.⁶⁶

⁶¹ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 366.

⁶² SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 105f.

⁶³ Ryrstedt, Eva, Konsensus – förutsättning eller belastning... s. 7.

⁶⁴ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 370.

⁶⁵ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 26.

⁶⁶ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 112.

Kommittén menar att även om barnet har behov av samhörighet med båda föräldrarna, har det också behov av att växa upp och utvecklas i en miljö som är stimulerande och fostrande. Uppfostran kräver flexibilitet och lyhördhet från föräldrarnas sida, och det innebär att vårdnadshavaren måste vilja och kunna bidra med förändringar i barnets livssituation och kan därför inte vara låst i en ordning som bygger på förutbestämda detaljplaneringar för att minimera konflikter mellan föräldrarna.⁶⁷

I dag är som sagt gemensam vårdnad utesluten om samarbetsvårigheterna mellan föräldrarna är så svåra att de överhuvudtaget inte kan samarbeta i frågor som rör barnet. Vårdnadskommittén menar nu att gemensam vårdnad inte är förenlig med barnets bästa i alla de fall där det förekommer reella samarbetsvårigheter mellan föräldrarna. Förslaget är därför att domstolen endast ska kunna besluta om gemensam vårdnad om det kan antas att föräldrarna kan samarbeta med varandra i de frågor som rör barnet.⁶⁸

Eftersom vårdnadskommittén har föreslagit en ändring av portalparagrafen i 6 kapitlet 2a § FB, bör motsvarande ändring göras i bestämmelsen om vårdnad i 6 kapitlet 5 § FB.

Vårdnadsfrågan bör enligt vårdnadskommitténs mening inte avgöras utifrån någon presumtion utan grundas på vad som kan antas vara bäst för barnet i just det fall som är föremål för prövning. Bedömningen ska som sagt grunda sig på en helhetsbedömning av barnets situation där barnets samtliga behov och omständigheterna i övrigt beaktas. Ett skäl för detta är att de yttre förhållandena kan skilja sig så oerhört mycket åt mellan olika fall vilket skulle innebära att en presumtion inte skulle ligga i barnets intresse. Det finns å ena sidan fall där föräldrarna sammanlevt under många år och tillsammans uppfostrat barnet och där barnet har knutit lika djupa relationer till båda föräldrarna. Sen finns det fall där barnet är resultatet av en enstaka förbindelse och därför inte har haft någon kontakt med den ena föräldern under flera år av sin uppväxt och däremellan finns en hel uppsjö av variationer. När det gäller samarbetsvårigheter mellan föräldrarna har kommittén föreslagit att möjligheterna för domstolen att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja bör stramas upp. Domstolen får i sådana fall besluta om gemensam vårdnad endast om det kan antas att föräldrarna kan samarbeta i frågor som rör barnet. Det räcker i så fall med att det föreligger reella samarbetsvårigheter även om dessa inte ligger på en sådan nivå att de utesluter allt samarbete, och detta skulle då vara för att ta hänsyn till det bästa för barnet.⁶⁹

En vårdnadshavare måste som ovan nämnts vara flexibel och lyhörd så att barnets behov stimuleras och utvecklas, det går då inte vara låst i förutbestämda regler som båda föräldrarna har enats om i en annan kontext än den som är för handen vid ett senare tillfälle. Vårdnadshavare som inte bor tillsammans måste fortlöpande kunna anpassa barnets tillvaro så att barnet utvecklas på samma sätt som barn vars föräldrar bor tillsammans.

⁶⁷ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 26.

⁶⁸ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 27.

⁶⁹ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 113ff.

Slutsatsen som kommittén har kommit fram till är att gemensam vårdnad kan vara oförenlig med barnets bästa i fler fall än där samarbets-
svårigheterna mellan föräldrarna är så allvarliga att föräldrarna inte över
huvudtaget kan samarbeta i frågor som rör barnet. Det torde vara lämpligt
att i fall där det föreligger reella samarbetssvårigheter som går ut över barnet
överväga om inte ensam vårdnad vore bättre ur barnets perspektiv.
Om en förälder genomgående motsätter sig den andra förälderns initiativ
och hindrar åtgärder från den andra föräldern som ett led i att bekämpa,
smutskasta och sabotera för denna är det uppenbarligen till nackdel för
barnet. Om föräldrarna saknar vilja och förmåga att sätta barnets behov
först, framför den egna konflikten, påverkar det i hög grad omvårdnaden om
barnet. Ur ett barnperspektiv måste därför en grundläggande förutsättning
för gemensam vårdnad vara att det inte föreligger några egentliga
samarbets-
svårigheter mellan föräldrarna avseende barnet. För att klargöra så
menar kommittén med att föräldrarna ska kunna samarbeta inte att
föräldrarna måste vara helt överens i alla frågor som rör barnet. Dock måste
föräldrarna kunna hantera sina delade meningar på ett sätt som inte går ut
över eller skadar barnet.⁷⁰

Juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet har i sitt remissyttrande till
SOU 2005:43 uttalat att förslaget innebär ett byte av perspektiv. Istället för
att utgå från gemensam vårdnad som norm ska vårdnaden vara gemensam
endast om föräldrarna kan antas samarbeta. Bedömningen ska alltid ske med
utgångspunkt i barnets bästa. Juridiska Fakultetsstyrelsen anser att den
föreslagna förändringen utgör ett viktigt steg framåt då den på ett tydligt sätt
sätter barnets bästa i centrum.⁷¹

⁷⁰ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 113ff.

⁷¹ Juridiska fakultetsstyrelsen, Remissvar: Betänkandet Vårdnad, boende, umgänge –
Barnets bästa..., Ju2005/5191/L2, s. 1f, utarbetat av docent Eva Ryrstedt.

4 Föräldraförsäkring

4.1 Försäkringens beståndsdelar

De kontanta förmåner som föräldraförsäkringen består av är havandeskapspenning, föräldrapenning och tillfällig föräldrapenning. Förmånerna är knutna till sjukförsäkringen.

Havandeskapspenningen utgår till kvinna som på grund av just havandeskapet har nedsatt förmåga att utföra uppgifterna i sitt förvärvsarbete med minst en fjärdedel. Detta gäller om hon inte kan omplaceras till annat mindre ansträngande arbete hos sin arbetsgivare enligt 19 § föräldraledighetslagen (1995:584). En kvinna har även rätt till havandeskapspenning om hon inte får sysselsättas i sitt förvärvsarbete på grund av en föreskrift om förbud mot arbete under havandeskap, som har meddelats med stöd av 4 kapitlet 6 § arbetsmiljölagen (1977:1160), om hon inte kan omplaceras till annat arbete enligt 18 § Föräldraledighetslagen. Havandeskapspenning kan utgå tidigast från och med den sextionde till och med den elfte dagen före den beräknade nedkomsten, alltså i högst 50 dagar. Havandeskapspenning utges med belopp som motsvarar kvinnans sjukpenning enligt 3 kapitlet 4 § AFL.⁷²

Denna förmån är helt knuten till modern och kommer därför inte beröras vidare. Det är dock så att den blivande modern har rätt att utan särskild motivering ta ut föräldrapenning under samma tid istället om man inte uppfyller kraven för havandeskapspenning. Det innebär förstås att tiden för föräldrapenning efter barnets födelse förkortas.⁷³

4.2 Föräldrapenning

4.2.1 Utvecklingen av föräldraförsäkringen

Stöd till barnfamiljer i samband med barnets födelse har haft starka befolkningspolitiska motiv, målet var alltså att öka nativiteten. Detta låg till grund för införandet av moderskapshjälpen 1937 och de förändringar som sedan gjordes av detta institut under 1950-talet. Vid 1962 års ändring av moderskapshjälpen ändrades motiven, istället för att ha en ökad nativitet som mål ville man istället poängtera att rättvise- och valfrihetsmotiv var viktigare. Familjeberedningen betraktade i SOU 1964:36 stödet till barnfamiljerna främst som en fråga om rättvisa både mellan barnlösa och barnfamiljer, men också mellan barnfamiljerna inbördes.⁷⁴

⁷² 3 kapitlet 9 § AFL.

⁷³ Elmér, Åke, Svensk Socialpolitik, s.121.

⁷⁴ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s.139.

Hjälpen skulle nu istället leda till en kostnadsomfördelning till barnfamiljernas förmån. En bit in på 1950-talet togs beslut om att införa den allmänna sjukförsäkringen. Den utformades så att man övergick från att garantera alla en viss minimistandard till att man istället eftersträvade att ge en trygghet vid inkomstbortfall. I samband med sjukförsäkringsbeslutet infördes allmän och obligatorisk moderskapsförsäkring som också baserades på principen om inkomstbortfall. Moderskapspenningen bestod av två delar. Den ena var en garantibidragsdel i form av grundpenning, och den andra var en inkomstbaserad tilläggspenning. Alla mödrar som förvärvsarbetade gavs en ersättning som motsvarade cirka 65 procent av nettoinkomsten under sex månader. Mödrar som inte var förvärvsarbetande gavs ändå en rätt till ett engångsbelopp. Den 1 januari 1974 omvandlades den tidigare moderskapsförsäkringen till en föräldraförsäkring. Reformen innebar att fäderna på samma sätt som mödrarna fick en lagenlig rätt att använda föräldraförsäkringen. Försäkringen skulle med inkomstbortfallsprincipen som grund ersätta bortfallen försörjningsförmåga både kortsiktigt och långsiktigt.⁷⁵

Inkomstbortfallsprincipen innebär att staten ersätter en persons inkomst där bortfallet är legitimt, detta sker när staten vill stödja eller ge individen ett skydd för ett specifikt ändamål, som betald föräldraledighet. I det här fallet fungerar det även som ett styrinstrument från statens sida, man försöker styra människors beteende genom att erbjuda pengar.⁷⁶

Utgångspunkten i förarbetena till reformen var att båda föräldrarna i flertalet småbarnsfamiljer önskar att arbeta, dessutom gav den arbetsinkomst som båda föräldrarna kunde inbringa en trygghet för barnen i familjen. Ambitionen var också att tillgodose barnets behov av kontakt med båda föräldrarna samt att arbeta för en ökad jämställdhet, inte bara formellt utan också reellt mellan män och kvinnor i hemmet, i arbetslivet och i samhället. I proposition 1973:47 menade man att omvandlingen av moderskapsförsäkringen till en föräldraförsäkring var en viktig markering som visar att fadern och modern delar ansvaret för barnets omvårdnad. Resultatet av 1974 års reform blev således att papporna gavs lagenlig rätt att använda försäkringen. Mamman gavs rätt till föräldrapenning från och med den 60:nde dagen före den beräknade nedkomsten och 29 dagar efter förlossningen. Försäkringen omfattades av 180 dagar per barn och utgavs med det belopp som motsvarade föräldrarnas sjukpenning. Ersättningsgraden låg på 90 procent av lönen. Den lägsta ersättningsnivån, den så kallade garantinivån var 25 kronor per dag. Det viktiga med reformen var att man ställde barnets behov av omvårdnad i centrum. 1978 kompletterade man försäkringen med en rätt till ledighet från anställning för vård av barn och en särskild föräldrapenning infördes under 90 dagar utöver de grundläggande 180 dagarna. Ett par år senare infördes havandeskapspenningen för kvinnor som inte kan fortsätta sitt vanliga arbete under graviditeten, detta finner man än idag i 3 kapitlet, 9 § AFL.

⁷⁵ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s. 139f.

⁷⁶ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 600 och 603.

Utifrån den här grundstrukturen har försäkringen byggts ut framförallt med inriktningen att omfatta fler dagar. Åldersgränserna för barnen har också höjts.⁷⁷

Till och med 1985 gällde att båda föräldrarna måste ha rätt till det högre beloppet för att någon av dem skulle få ut mer än garantibeloppet. Från 1986 gäller att till exempel en man med hemarbetande eller studerande hustru kan ta ”pappaledigt” med den högre föräldrapenningen trots att hustrun också är hemma och ser till barnen. Hon får i detta fall avstå sin föräldrapenning på garantinivån för den tid som mannen tar ledigt. Motsvarande gäller givetvis om situationen är den omvända och det är modern som är berättigad det högre beloppet.⁷⁸

År 1989 förlängdes ersättningstiden till 450 dagar, varav man under 90 dagar endast ersattes med garantibeloppet. Åldersgränsen för hur gamla barnen kunde bli för att fortfarande kunna ta ut föräldrapenning sattes till 8 år.⁷⁹

Under 1990-talet betonade regering och riksdag i allt högre utsträckning vikten av jämställdhetsaspekterna i lagstiftningen. Målet har varit att både kvinnor och män ska kunna kombinera föräldraskap och förvärvsarbete och en viktig del av detta har varit att påverka pappornas uttag av föräldraledighet. När man trots reformer som syftat till just detta fann att fädernas uttag av föräldraledighet inte ökat nämnvärt infördes den så kallade pappamånaden. Den här bestämmelsen trädde i kraft år 1995 som resultat av proposition 1993/94:147. Regeln utformades könsneutralt genom att man begränsade möjligheten att överlåta rätten till ersättningsdagar med föräldrapenning till den andra föräldern. Begränsningen innebar att 30 dagar reserverades för mamman och pappan vardera.⁸⁰ Eftersom regeln utformades så att detsamma gäller för båda föräldrarna är den att se som en formellt könsneutral bestämmelse, medan man i realiteten kan se att denna reglering inte påverkar kvinnans uttag av föräldraledighet på något avgörande vis. Motiven som framfördes i proposition 1993/94:147 var att pappamånaden skulle stärka männens förhållande med sina barn samtidigt som den minskade de familjerelaterade hindren för kvinnor i arbetslivet. Jämställdheten på arbetsmarknaden är begränsad så länge det praktiska ansvaret för hushåll och barn huvudsakligen ligger på mödrarna. Ett delat ansvar för hem och familj skulle innebära en jämnare fördelning av yrkesavbrotten mellan kvinnor och män. Jämställdhetsaspekten var i och för sig inget nytt däremot var den argumentation som fördes om samhällets ansvar för att barnen och fäderna utvecklar en stark relation en viktig nyhet. Detta pekar på att man tittat på forskning som visar att en tidigt etablerad och nära relation mellan fader och barn är gynnsam för båda parter och ger en god grund för relationen under resten av livet. Barnets behov av båda

⁷⁷ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s. 140f.

⁷⁸ Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 123.

⁷⁹ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s.141.

⁸⁰ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s.141.

sina föräldrar är något som samhället bör bidra med sitt stöd till eftersom det är ett viktigt krav, ett krav som barnet själv inte kan framföra.⁸¹

Mycket riktigt kunde man se att införandet av pappamånad respektive mammamånad, alltså den reserverade tiden, hade medfört en positiv utveckling av fädernas delaktighet i vårdsnaden av sina barn. Därför valde man från och med år 2002 att utöka reserveringen av föräldrapenningsdagar med 60 dagar för varje förälder vilket man hittar i 4 kapitlet 3 § AFL. Denna utökning av reserveringsmöjligheten innebar samtidigt att föräldrapenningen förlängdes med 30 dagar motsvarande föräldrarnas sjukpenning. Den totala ersättningstiden uppgår därmed till 480 dagar.⁸²

Det är den lagstiftning vi fortfarande har idag, men innan vi lämnar bakgrunden till föräldraförsäkringen måste vi återgå till slutet av 1990-talet då det genomfördes flera reformer som försämrade föräldraförsäkringen. Det rörde sig om lägre ersättningsnivå och minskning av förmånernas omfattning. 1996 sänktes ersättningsnivån till 75 procent, för de reserverade mamma- och pappamånaderna var sänkningen lite lägre, där gick man nämligen från 90 procent till 85. Men det varade inte länge, för 1997 sänktes även ersättningen för den reserverade tiden till 75 procent liksom för de andra dagarna i föräldraförsäkringen. 1998 höjdes ersättningsnivån inom föräldraförsäkringen till 80 procent samtidigt som man införde en enhetlig ersättningsnivå inom hela sjuk- och föräldraförsäkringen.⁸³

4.2.2 Krav och förutsättningar i gällande rätt

Man återfinner de regler som gäller föräldrapenningsförmåner i 4 kapitlet AFL.

En försäkrad förälder har, i enlighet med 4 kapitlet 1 § AFL, rätt till föräldrapenning i samband med barns födelse under förutsättning:

- 1) att barnet är bosatt i riket,

Då det gäller bosättningskravet så kan man konstatera att vid adoption av barn får barnet anses som bosatt i riket om de blivande adoptivföräldrarna är bosatta i riket.

- 2) vidare krävs att man är förälder eller likställs med förälder, Detta innebär att för att anses som förälder vid tillämpning av bestämmelserna i 4 kapitlet AFL omfattas en vidare krets än vad som i dagligt tal är att se som föräldrar. Förutom ett barns biologiska föräldrar, likställs även rättslig vårdnadshavare som inte är förälder men som har vård om barnet, fosterföräldrar som i enlighet med socialnämndens medgivande stadigvarande vårdar barnet i syfte att adoptera det, blivande adoptivföräldrar. Även så kallade styvföräldrar likställs med förälder, men

⁸¹ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s.141.

⁸² Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s.142.

⁸³ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s.142.

då menas endast den som är eller har varit gift med eller har eller har haft barn med barnets förälder, om de varaktigt sammanbor med föräldern.⁸⁴

I 4 kapitlet 3 § AFL stadgas att föräldrapenning utbetalas för högst 480 dagar i normalfallet och vid flerbarnsbörd förlängs föräldrapenningen med 180 dagar till per barn förutom det första. Har föräldrarna gemensam vårdnad har varje förälder rätt till hälften var av de 480 dagarna. Lika många dagar har en förälder med ensam vårdnad själv rätt att uppbära.

Modern kan få föräldrapenning tidigast från och med 60 dagar före den beräknade nedkomsten. Efter barnets födelse tillkommer föräldrapenningen den av föräldrarna som huvudsakligen vårdar barnet. Modern har alltid rätt till föräldrapenning till och med den 29:de dagen efter förlossning även om hon inte vårdar barnet.⁸⁵ Det kan till exempel röra sig om att barnet dör eller placeras i familjehem.⁸⁶ Denna rätt kan ställa till problem i den situation då föräldrarna bor på skilda håll och fadern har den faktiska vårdnaden om det nyfödda barnet. Modern kan alltså under denna tid utestänga fadern från rätten till föräldrapenning.⁸⁷

I 4 kapitlet 6 § AFL stadgas det att hel föräldrapenning utgör lägst 60 kronor om dagen, det är den så kallade lägstanivån. Föräldrapenning för de första 180 dagarna utges med belopp motsvarande förälderns sjukpenning, om föräldern under minst 240 dagar i följd före barnets födelse eller den beräknade tidpunkten för födelsen har varit försäkrad för en sjukpenning över lägstanivån och skulle ha varit det om försäkringskassan känt till samtliga förhållanden. Föräldrapenning för de första 180 dagarna utges dock alltid lägst med ett belopp för hel föräldrapenning om 180 kr den så kallade grundnivån. Utöver de första 180 dagarna utges föräldrapenning för 210 dagar med belopp motsvarande förälderns sjukpenning, dock lägst med belopp enligt grundnivån, och för 90 dagar med belopp enligt lägstanivån.

Kravet på kvalifikationstiden gäller alltså endast för de första 180 dagarna. För de övriga 210 dagarna som kan betalas ut enligt sjukpenningsnivå finns inget krav på kvalifikationstid.⁸⁸ Lägstanivån för de återstående 90 dagarna som följer på de 390, uppgår till som sagt till 60 kronor per dag. Denna summa är lika för alla oavsett kvalificeringstid.⁸⁹

Enligt min tolkning av den här bestämmelsen utges föräldrapenning i två olika nivåer beroende på den kvalifikationstid som föreskrivs i denna paragraf. Har föräldern arbetat i 240 dagar före den beräknade födseln har han eller hon kvalificerat sig och föräldrapenning för de första 180 dagarna utges då med belopp motsvarande förälderns sjukpenning. Utöver de här inledande 180 dagarna har man rätt till föräldrapenning för 210 dagar med

⁸⁴ 4 kapitlet 2 § AFL.

⁸⁵ 4 kapitlet 4 § AFL.

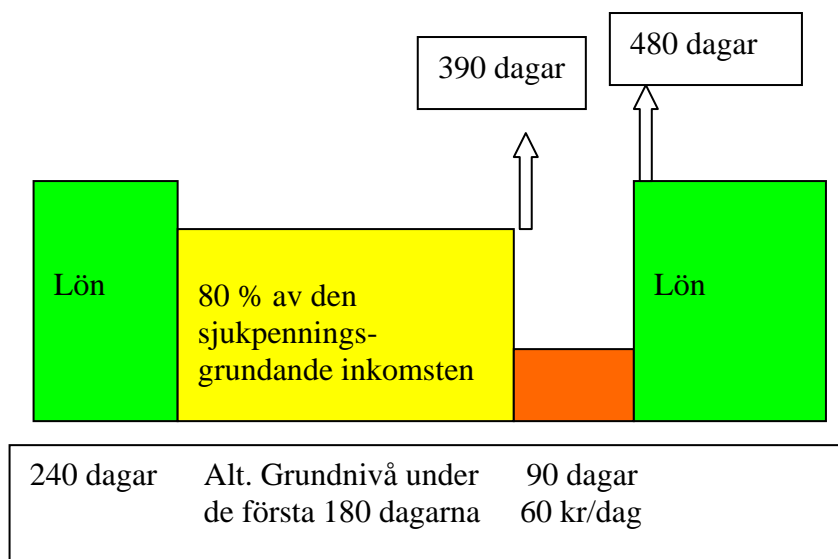
⁸⁶ Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 122.

⁸⁷ Bylund, Bo, Föräldraledighet & föräldrapenning, s. 20f.

⁸⁸ Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s. 143.

⁸⁹ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 604.

belopp motsvarande föräldrarnas sjukpenning samt 90 dagar med belopp enligt lägstanivån. Det blir då 390 dagar med ersättning baserad på föräldrarnas sjukpenninggrundande inkomst och 90 dagar med ersättning på 60 kronor per dag. Den andra nivån avser samma tidsperiod, de 390 dagar som följer efter nedkomsten. Den nivån utgör en grundnivå i de fall föräldrarna inte är berättigade till en högre sjukpenningnivå eftersom de inte uppfyller kvalifikationskraven. Föräldrapenning för de första 180 dagarna utges dock alltid lägst med ett belopp för hel föräldrapenning på grundnivån, om 180 kronor per dag. För de följande 210 dagarna kan föräldern höja ersättningen här om han eller hon har en tidigare inkomst som man kan beräkna föräldrapenningen på. Det kan vara fall där man varit anställd en kortare period än 240 dagar och på så sätt inte uppfyller kvalifikationstiden. Alltså kan ersättningen för de 210 dagarna baseras på en befintlig sjukpenninggrundande inkomst. Skulle det vara så att föräldern i fråga inte haft någon anställning alls fortlöper ersättningen enligt grundnivå på 180 kronor. Ersättningen för de sista 90 dagarna är densamma för alla oavsett vilken ersättning man haft under de tidigare 390 dagarna.

Den sjukpenninggrundande inkomsten, härefter kallad SGI fastställs av Försäkringskassan enligt 3 kapitlet 2 § AFL med ledning av en uppskattad framtida inkomst. SGI är den årliga inkomsten av pengar som en person kan antas komma att få tills vidare av eget arbete antingen som anställd eller genom annat förvärvsarbete. I uppsatsen kommer jag inte att gå närmare in på de regler som gäller för beräkning av SGI-underlaget.

Reglerna för föräldraledighet ger således sammantaget ett starkt incitament att yrkesarbeta, eftersom anställning av viss varaktighet krävs. Dels för att få tjänstledigt och dels för att få ersättning utöver grundnivån. Detta påverkar

speciellt kvinnor som får ett starkare skydd om de väntar med att skaffa barn tills inkomsten är tillräckligt hög. Detta har troligtvis varit en starkt bidragande faktor till kvinnligt yrkesarbete i Sverige. Ett hinder för ett mer jämlikt utnyttjande av föräldraförsäkringen är att det finns ett tak för högsta ersättningsnivå i försäkringen. Vid beräkning av SGI bortser man från inkomster som överstiger 7,5 basbelopp.⁹⁰ Ersättningsgraden är därför generellt sett låg och det rimmar inte riktigt med inkomstbortfallsprincipen, då höginkomsttagare i princip inte får ersättning för hela sitt inkomstbortfall eftersom man har begränsat den summa man kan få 80 procent utav.

Detta innebär helt praktiskt att föräldrapenningens storlek per dag är 80 procent av SGI delad med 365 (dagar). Den högsta inkomst som ger 80 procent i ersättning vid föräldraledighet beräknat på prisbasbeloppet för år 2005 är 295 500 kronor om året. Det motsvarar en månadslön på cirka 24 600 kronor. Skulle föräldern exempelvis ha en månadslön på 33 000 kronor ligger kompensationsgraden endast runt en 60 procent av inkomsten.⁹¹ Eftersom män genomsnittligt har högre inkomst än kvinnor skapar detta ett incitament för familjerna att låta kvinnan ta ut det som är möjligt av den försäkrade föräldraledigheten för att på så sätt minimera inkomstförlusten.⁹²

Regeringen har i sin budgetproposition för 2006 föreslagit vissa ändringar på detta område som riksdagen har tagit ställning till. Det är dels en höjning av taket i föräldrapenningen och dels en höjning av ersättningen under lägstanivådagarna.⁹³

4.2.3 Begreppet vårdnadshavare

Vad menas då med vårdnadshavare?

Begreppet vårdnadshavare följer FB:s regler om legal vårdnad, och det är enligt 6 kapitlet 3 § FB antingen en eller båda av föräldrarna eller en särskilt förordnad vårdnadshavare.

För att vara berättigad till föräldrapenning krävs att man som förälder har del i vårdnaden. Gemensamma vårdnadshavare har rätt till hälften var av de 480 dagarna som är den totala föräldrapenningens längd. Har man ensam vårdnad har den vårdnadshavaren rätt till hela tiden själv.⁹⁴

⁹⁰ 3 kapitlet 2 § AFL.

⁹¹ <http://www.fk.se/filer/publikationer/pdf/ana0507.pdf>, s. 18ff.

⁹² Gunnarsson & Stattin, Jämställdhetsnormen i skatte och socialrätten, s. 194.

⁹³ I proposition 2005/06 Budgetproposition 2006 har regeringen föreslagit att höja taket i föräldraförsäkringen till 10 basbelopp. Fattar riksdagen beslut enligt förslaget innebär det att månadsinkomster upp till cirka 33 000 kronor kan ligga som grund för föräldrapenningens storlek. Jämför med dagens 24 600 kronor (se ovan). Regeringen har också föreslagit att ersättningen för de 90 lägstanivådagarna inom föräldrapenningen höjs från 60 kronor till 180 kronor. Om förslaget går igenom gäller det barn födda från och med 1 juli 2006.

⁹⁴ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 603.

Enligt 4 kapitlet 3 § AFL kan en förälder avstå sin rätt att uppbära föräldrapenning till förmån för den andra föräldern med undantag för en tid om 60 dagar för varje barn. Ett avstående görs genom en skriftlig anmälan till försäkringskassan. Som förälder räknas hela den personkrets som anges i 4 kapitlet 2 § AFL, vilka ovan redogjorts för. Jag återkommer till det här under kapitel 4.2.4 som handlar om uttag och uppdelningsmöjligheter.

Det absolut vanligaste är att barnets biologiska föräldrar också är barnets föräldrar i rättslig mening och det är det som jag har som utgångspunkt i den här uppsatsen. Det är en uppsats i sig om man ska reda ut alla de former av föräldraskap som finns. I detta sammanhang har jag ändå valt att inkludera den stora gruppen adoptivföräldrar som finns i Sverige.

Enligt 4 kapitlet 5 § AFL gäller bestämmelserna om föräldrapenning också vid adoption av barn. Är det däremot frågan om adoption av den andra makens barn eller adoptivbarn eller av eget barn utges föräldrapenning dock inte utöver vad som skulle ha gällt om adoptionen inte hade ägt rum. Som adoption anses även att någon tar emot ett barn i avsikt att adoptera det. Den tidpunkt då den försäkrade fått barnet i sin vård likställs med tidpunkten för barnets födelse. Föräldrapenning utges inte vid adoption av ett barn som fyllt 10 år.

Adoptivföräldrar är således jämställda med biologiska föräldrar. För fosterbarn kan man endast få tillfällig föräldrapenning och detsamma gäller för barn till samboende som man inte är eller varit gift med eller har gemensamma barn med.⁹⁵ Registrerade partners likställs också med föräldrar eftersom partnerskap är jämställt med äktenskap. Så från och med den 1 februari 2003 kan en registrerad partner adoptera sin partners barn en så kallad styvbarnsadoption eller så kan registrerade partners gemensamt adoptera ett barn.

Ett barn kan alltså ha en mamma och/eller en pappa som sina rättsliga föräldrar eller ha två mammor eller två pappor som sina rättsliga föräldrar.⁹⁶

Rumslig kontakt mellan förälder och barn under större delen av dagen har i föräldraförsäkringens förarbeten definierats som det främsta kriteriet för att bedöma om en förälder ska anses vårda barnet, omständigheter som att barnet ligger på sjukhus och på så sätt inte har den rumsliga kontakten med föräldern utgör inte hinder mot att föräldrapenning ska betalas ut. Förutom vårdnad ska föräldern naturligtvis ha barnet hos sig och vårda det för att få föräldrapenning.⁹⁷

4.2.4 Uttag och uppdelningsmöjligheter

Tittar man på vilka som använder föräldrapenningen kan man konstatera att det är en skev fördelning mellan kvinnor och män. Enligt försäkringskassans statistik för år 2004 över alla de föräldrapenningsdagar som togs ut

⁹⁵ 4 kapitlet 2 §, 2 st. AFL.

⁹⁶ SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A, s. 101f.

⁹⁷ RFV Allmänna råd 1997:10, s. 10,16.

användes cirka 81 procent av kvinnor således var andelen för männen endast på 19 procent. Studier på detta område visar att föräldrarnas ålder, inkomst och utbildning är faktorer som påverkar fördelningen av dagarna mellan mamman och pappan. Kortfattat kan man säga att ju äldre pappan är desto fler dagar tar han ut oavsett mammans ålder. Pappor med hög inkomst och hög utbildning tar ut fler dagar, liksom de pappor som lever med mammor med hög inkomst och hög utbildning. Däremot var inkomsterna betydligt lägre än genomsnittet bland de pappor som inte använde föräldrapenningen. Även mammornas inkomster i dessa familjer var betydligt lägre än genomsnittet. Det är alltså en viktig faktor för uttaget av föräldrapenningsdagar hur skillnaderna i inkomster mellan mamman och pappan ser ut. I hushåll där mannen har inkomster över taket och kvinnans inkomster ligger under taket använder papporna endast en liten del av föräldrapenningsdagarna. I hushåll där kvinnan har en inkomst över taket och mannen inte har det tar männen ut en mycket större andel av dagarna. Även när båda föräldrarna har inkomster som överstiger taket tar mannen ut fler dagar.⁹⁸

Män förlorar mer i löneutvecklingen än vad kvinnor gör av att vara hemma, dock är det så att män i genomsnitt har högre lön än vad kvinnor har. Det innebär att familjen drabbas hårdare ekonomiskt om pappan stannar hemma. Men det finns fler faktorer som är avgörande för fördelningen av föräldrapenningen. Medicinskt sett så finns amningen som gör att det dröjer ett tag innan pappan effektivt kan ersätta mamman, så för många familjer blir därför den första tiden med barnet mammans. Men även föräldrarnas inställning till föräldraledigheten är avgörande. Kvinnans attityd är minst lika viktig som mannens. Mäns sannolikhet att ta föräldraledigt påverkas negativt om deras partner inte är intresserad av att dela. Resultat från studier på området visar att det ofta föreligger en förhandling mellan föräldrarna där man bestämmer hur lång mammans föräldraledighet ska vara, på så sätt blir faderns andel en ”restpost”. Bemötandet på faderns arbetsplats är en annan faktor som spelar roll. Möjliga negativa reaktioner från arbetskamrater, chefer och arbetsgivare kan förekomma. Fäder som har en bättre position på arbetsmarknaden, längre anställningstider och högre befattningar är mindre sårbara mot repressalier från arbetsplatsens sida. Familjen blir alltså ställd inför ett beslutsfattande som i mångt och mycket präglas av den ekonomiska situationen. De ska bedöma hur deras sammanlagda inkomster kommer att påverkas under föräldraledigheten. Ledigheten kan ge konsekvenser såväl på lång som på kort sikt i löneutvecklingen, den kan till exempel innebära att en person betraktas som mindre karriärorienterad och blir således inte aktuell för befordringar på arbetet. Detta får en långsiktig påverkan på familjens ekonomi.⁹⁹

Om föräldrarna har gemensam rättslig vårdnad om barnet har var och en rätt till hälften av de 480 dagarna. Från år 2002 måste, som tidigare konstaterats, både fadern och modern ta ut minst 60 dagar var. Den övriga tiden kan, i enlighet med 4 kapitlet 3 § AFL, föräldrarna fördela som de själva vill. Om

⁹⁸ <http://www.fk.se/filer/publikationer/pdf/ana0507.pdf>, s. 20f.

⁹⁹ SOU 2003:36, En jämställd föräldraförsäkring, s. 87ff.

den ena föräldern vid gemensam vårdnad avstår samtliga sina dagar förutom de 60 dagar som är förbehållna mamman respektive pappan kan den andra föräldern ta ut maximalt 330 dagar med ersättning motsvarande sjukpenning.¹⁰⁰

Ett avstående från rätten att uppbära föräldrapenning ska då göras genom en skriftlig anmälan till försäkringskassan. Föräldrapenningen behöver inte tas ut oavbrutet, utan den kan delas upp på olika perioder tills barnet fyllt åtta år eller slutat första årskursen i grundskolan.¹⁰¹

Hel föräldrapenning utges för dag när föräldern inte förvärvsarbetar. Man kan enligt 4 kapitlet 7 § AFL ta ut hel, tre fjärdedels, halv eller en fjärdedels föräldrapenning per dag under den förutsättningen att förvärvsarbetet minskas i samma proportion. Man kan även ta ut föräldrapenning motsvarande en åttondels förmån.

Avsikten med detta är att ge föräldrarna möjlighet att reducera sin arbetstid med en timme per dag. Man får inte ta ut föräldrapenning för enstaka arbetsfria dagar.¹⁰²

Föräldrapenningen beräknas på samma sätt som kalenderdagsberäknad sjukpenning, alltså kan föräldern ersättas även för arbetsfria vardagar och söndagar och helger med ett belopp motsvarande 80 procent av den sjukpenningsgrundande inkomsten med avdrag för preliminärskatt.¹⁰³ Lagstödet för att föräldrapenning med belopp motsvarande föräldrarnas sjukpenning utges finner man i 4 kapitlet 7a § AFL. Där stadgas att ersättning även utges för tid som normalt är arbetsfri för föräldern såvida han eller hon i direkt anslutning till den arbetsfria tiden uppbär motsvarande eller högre föräldrapenning. Detta gäller dock endast för perioder av arbetsfri tid om högst fyra dagar.

Man får alltså ta ut föräldrapenning för alla dagar i veckan, även arbetsfria dagar som exempelvis lördag och söndag men då finns det vissa regler kopplade till detta. Om en förälder tar ut föräldrapenning under högst fyra dagar när denna annars skulle ha varit ledig, till exempel både lördag och söndag, så måste föräldern ta ut ytterligare en dag med föräldrapenning i direkt anslutning till helgen. Detta kan med fördel göras fredag före helg som ett exempel. Tar föräldern istället ut föräldrapenning under en period om fem dagar eller fler slipper denna att ta ut en dag extra med föräldrapenning.¹⁰⁴

Båda föräldrarna kan inte samtidigt få hel föräldrapenning, men om de delar upp barntillsynen mellan sig kan båda få halv eller en fjärdedels föräldrapenning för samma dag.¹⁰⁵ Uppdelningen av ersättningsdagarna

¹⁰⁰ Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 122.

¹⁰¹ 4 kapitlet 3 §, 6 & 7 st. AFL.

¹⁰² Gunnarsson, Åsa, Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner, s. 147.

¹⁰³ Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 123.

¹⁰⁴ http://www.ptk.se/templates/TextPage_288.aspx

¹⁰⁵ Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 122.

mellan föräldrarna är alltså beroende av om föräldrarna har gemensam vårdnad eller om endast en av dem har vårdnaden. Rätten till hälftindelning finns heller inte när endast den ena av föräldrarna är berättigad föräldrapenning, det kan bero på att den andra föräldern på grund av sjukdom eller handikapp varaktigt inte har förmåga att vårda barnet.¹⁰⁶

4.3 Tillfällig föräldrapenning

En förälder har rätt till tillfällig föräldrapenning för vård av ett barn, som inte har fyllt 12 år, om föräldern behöver avstå från förvärvsarbete.

Tillfällig föräldrapenning utgår i följande fall, i enlighet med 4 kapitlet 10 § AFL:

1. sjukdom eller smitta hos barnet
2. sjukdom eller smitta hos barnets ordinarie vårdare,
3. besök i samhällets förebyggande barnhälsovård
4. vård av barn när barnets andra förälder besöker läkare med annat barn till någon av föräldrarna.

Tillfällig föräldrapenning utgår enligt 4 kapitlet 12 § AFL under sammanlagt högst 60 dagar för varje barn och år.

Vid vissa svåra sjukdomar och/eller funktionshinder hos barnet så gäller detsamma i undantagsfall för vård av ett barn som fyllt 12 men inte 16 år. Tillfällig föräldrapenning kan även utges för vård av ett barn som fyllt 16 men inte 21 år om barnet omfattas av 1 § lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade. Om barnet efter att ha fyllt 21 år går i sådan skola som avses i 6 kapitlet 7 § Skollagen kan tillfällig föräldrapenning utges till utgången av vårterminen det år barnet fyller 23 år om det finns behov av tillsyn eller vård.¹⁰⁷

Föräldrabegreppet som styr rätten till tillfällig föräldrapenning är vidare än vad som gäller för rätt till föräldrapenning. Med förälder likställs också den som sammanbor med barnets förälder under äktenskapsliknande former och även familjehemsföräldrar.¹⁰⁸ Dessutom kan rätten till tillfällig föräldrapenning överlåtas till annan försäkrad, som istället för föräldern avstår från sitt förvärvsarbete i samband med sjukdom eller smitta hos barnet eller dess ordinarie vårdare enligt 4 kapitlet 11a § AFL. En grundläggande förutsättning för rätt till tillfällig föräldrapenning är att föräldern haft ett verkligt behov av att avstå från förvärvsarbete för att vårda barnet.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Gunnarsson, Åsa, *Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner*, s. 142ff.

¹⁰⁷ 4 kapitlet 11 § AFL.

¹⁰⁸ 4 kapitlet 2 §, 2 st. AFL.

¹⁰⁹ Gunnarsson, Åsa, *Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner*, s. 144.

Även förälder som normalt inte har barnet i sin vård, men tillfälligt rycker in för vård av sitt barn kan få tillfällig föräldrapenning enligt de angivna villkoren.¹¹⁰

En nybliven fader kan få tillfällig föräldrapenning i högst 10 dagar. Detta ska ske i samband med barnets födelse eller mottagande av adoptivbarn.¹¹¹ Det är de så kallade ”pappadagarna”. I detta fall kan båda föräldrarna få hel föräldrapenning samtidigt. Detsamma gäller när båda föräldrarnas närvaro krävs för vård av sjukt barn, till exempel för att följa ett svårt sjukt barn till läkare eller för att delta i en av läkare ordinerad behandling. Tillfällig föräldrapenning beräknas efter samma principer som vanlig sjukpenning, det vill säga med 80 procent av inkomsten och endast för dag eller del av dag då man skulle ha arbetat.¹¹²

¹¹⁰ Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 123f.

¹¹¹ 4 kapitlet 12 §, 3 st. AFL.

¹¹² Elmér, Åke, Svensk socialpolitik, s. 123f.

5 Samspelet mellan familje- och socialrätten

Formellt är det så att både familjerätten och socialrätten reglerar relationer mellan individer så naturligtvis finns det en koppling mellan familjerätten och det socialrättsliga regelsystemet och dessa påverkar varandra ömsesidigt. I den svenska föräldraförsäkringen är denna koppling särskilt tydlig. Den familjerättsliga regleringen ligger nämligen till grund för möjligheten att erhålla detta socialrättsliga tillskott.¹¹³

Utgångspunkten enligt AFL är att föräldrarna har rätt till hälften var av den betalda ledigheten om de har gemensam vårdnad om barnet i fråga. Detta stämmer överens med bilden av män och kvinnor som jämställda parter med samma betydelse för barnet. Man skulle kunna säga att man här låter jämställdhetsideologin ha företräde före en praktisk lösning för de föräldrar som inte lever tillsammans. Detta kan ju vålla en del problem för dessa särlevande föräldrar eftersom gemensam vårdnad inte alltid innebär att barnet faktiskt omhändertas lika mycket av mamma och pappa. Det kan ju till och med vara så att den ena av föräldrarna har en mycket sporadisk kontakt med barnet och även om en förälder endast har umgängesrätt en dag i veckan men ändå delar den gemensamma vårdnaden kvarstår rätten till hälften av föräldradagarna för den umgängesberättigade föräldern.¹¹⁴

Det har visat sig att den svenska föräldraförsäkringen kan användas som ett styrinstrument för att försöka nå en större jämställdhet mellan män och kvinnor genom att öronmärka dagarna i föräldraförsäkringen. Det har även i politiska sammanhang varit tal om att öronmärka hälften var av dagarna utan möjlighet att överlåta dagar till den andra föräldern. Om ett sådant förslag skulle bli verklighet måste såväl mamman som pappan ta ut lika mycket betald ledighet för att inte gå miste om ersättningen. Föräldraförsäkringen kan på så sätt komma att användas för att uppnå ett politiskt mål om jämställdhet.¹¹⁵

Avslutningsvis kan man konstatera att det faktiskt inte är i alla familjer eller före detta familjer som barnet är gemensamt i den bemärkelsen att barnet blir målet för de gemensamma ansträngningarna utan mer i att det blir det gemensamma konfliktobjektet. Det är därför viktigt att använda familjerättens och socialrättens gemensamma fält på ett sådant sätt att båda rättsområdena befrämjas av samarbetet. För att detta ska inträffa måste lagstiftaren acceptera de motstridiga intressen som finns och ha som mål att lösa den faktiska situationen på ett sätt som motsvarar regleringarnas syften så att de täcker de behov de är tänkta att omfatta.

¹¹³ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 602.

¹¹⁴ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 627.

¹¹⁵ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 631.

Ser man då på att gemensam vårdnad är huvudregel i gällande rätt, innebär det att man grundat denna bestämmelse på en förmåga hos föräldrarna att komma överens, vilket många gånger inte stämmer med verkligheten.¹¹⁶

¹¹⁶ Ryrstedt, Eva, Familjerätt och stöd till barnfamiljer, s. 626.

6 Analys

Syftet med uppsatsen var att se hur den eventuella lagändringen i FB kunde påverka föräldraförsäkringen.

För att lösa detta ansåg jag mig behöva dela upp uppsatsen i fyra huvudområden, nämligen:

- Familjen, könsrollerna och jämställdheten i samhället igår och idag,
- Vårdnadsregleringen samt förslag till förändring,
- Föräldrapenningen idag, samt
- Kopplingen mellan familjerätten, som här representeras av FB:s vårdnadsregler, och socialförsäkringslagstiftningen som innefattar 4 kapitlet AFL.

Jag kommer att dra slutsatser utifrån varje del av uppsatsen här inunder för att sen fläta samman dem för att kunna analysera hela rättsläget.

FB härstammar från två tidigare lagstiftningsverk, nämligen de om barn i äktenskap och barn utom äktenskap. Det var vid den tiden man talade om äkta och oäkta barn.

Kravet på föräldrarnas äktenskap har spelat en stor roll för vem som skulle ses som vårdnadshavare. Men allt eftersom samhället har förändrats var det självklart att denna ordning inte gick att upprätthålla. Utvecklingen har hela tiden präglats av viljan att tillgodose barnets intressen i förhållande till föräldrarna.

Eftersom det har blivit vanligare med skilsmässor har man försökt att stärka pappors möjlighet till att få vårdnad om sina barn, ett uttryck för detta är att man ansett det vara viktigt att föräldrarna fortsatte ha gemensam vårdnad om barnet även när föräldrarna inte var gifta eller om de hade skiljt sig. Lagstiftaren lade på så sätt över ett stort ansvar på föräldrarna att komma överens om hur vårdnaden skulle lösas och ett gemensamt ansvar för barnet. Nära och god kontakt med båda föräldrarna var och är en ledstjärna när man ska bedöma vad som är bäst för barnet. Eftersom domstolen i dagens läge har möjlighet att döma till gemensam vårdnad även om den ena föräldern bestämt motsätter sig detta kan det konstateras att man tolkat det som att den goda och nära kontakten mellan barn och förälder endast uppstår genom del i vårdnaden. Det är bara i de fall den ena föräldern anses direkt olämplig som vårdnadshavare eller när det föreligger för stora och svåra samarbetskonflikter som man anser det vara bättre för barnet med ensam vårdnad.

Trots detta har det visat sig att gemensam vårdnad inte alltid är så lyckat, därför initierades vårdnadskommitténs utredning. Kommittén föreslår att det bör klargöras att det är enbart och uteslutande barnets bästa sett ur ett barnperspektiv som ska vara avgörande vid beslut i vårdnadsfrågan. Bedömningen görs på samma sätt som tidigare fast ur ett ännu starkare barnperspektiv, då man verkligen ska försöka sätta sig in i barnets hela

situation. Det innebär troligtvis att den starka huvudregel som gemensam vårdnad har blivit kommer att luckras upp vid en eventuell reform.

Är föräldrarna överens kan de själv avtala om hur vårdnaden ska fördelas enligt gällande rätt. Gemensam vårdnad känns ofta som den naturliga följden i normalfallet och det stora flertalet föräldrar väljer det. Av de föräldrar som har ensam vårdnad är det flest kvinnor och en liten del män.

Vad innebär då gemensam vårdnad för särlevande föräldrar?

Jo, att alla viktiga beslut gällande barnet ska tas tillsammans i konsensus. Här finns två motstridiga intressen för föräldrarna. Det ena är att den förälder som inte bor tillsammans med barnet får för mycket makt och rättigheter men inget ansvar och inga skyldigheter. Sen å andra sidan skulle samma förälder hamna utanför alla viktiga beslut och på så sätt förlora ett sätt att använda sin "vetorätt" i barnets liv. På många sätt blir då denna förälder lämnad åt den andra förälderns goda vilja.

Bestämmanderätten och konsensuskravet är inte föremål för ändring i SOU 2005:43 utan kommer att förbli de samma. De föräldrar som i det nu gällande systemet får gemensam vårdnad om sina barn på grund av att de samarbetssvårigheter som finns mellan dem inte anses som tillräckligt allvarliga, skulle troligtvis om man tittar på förslaget som lagts fram endast den ena av föräldrarna fått den legala vårdnaden eftersom gemensam vårdnad bara ska vara aktuellt om föräldrarna kan antas samarbeta i frågor som rör barnet. Detta skulle kunna resultera i att den ursprungliga familjen fungerar smidigare med färre konflikter men i och för sig mindre makt för föräldern som saknar del i vårdnaden.

Viktigt att framhålla är dock att man inte kan dra slutsatsen att umgänget mellan förälder och barn blir mer omfattande eller bättre bara för att föräldern har del i den legala vårdnaden. Vårdnadsstatusen säger inte mycket om den verkliga situationen. En förälder med del i vårdnaden kan ha lika lite att säga till om som en förälder utan, om man inte väljer att dra saken till sin spets och ställa den andra föräldern inför rätta.

Det är ingen problemfri situation då föräldrar ska fortsätta komma överens efter ett uppbrott från varandra, men saken är sådan att om man har ett barn tillsammans är man för evigt sammanlänkade med varandra och får då ta ett ansvar för detta.

Personligen tror jag inte att reformförslaget skulle innebära en försämring av vårdnadsinstitutet, istället tror jag att det skulle bli ett mer flexibelt och bättre fungerande system som inte låser en av föräldrarna och barnet i sin tur. De föräldrar som har ett genuint intresse i sina barn träffar dem ändå och ser kanske till att sköta situationen på ett bra sätt, så att konflikter inte förstör relationen. Med detta vill jag ha sagt att det är ett bra förslag så länge det rör sig om FB:s regler och vårdnadsområdet. Jag ser dock problem när denna lagstiftning sätts i relation till annan lagstiftning. Detta återkommer jag till i frågeställningen.

Familjen har historiskt sett varit en enhet som klarade sig själv. Därför var lämpligheten av ett äktenskap viktigare och vanligare förekommande än de som styrdes av känslor. Äktenskapet blev mer av en affärsuppställning som baserades på ekonomiska värden istället för emotionella.

Familjen var från början något som kvinnor och män inordnade sig i för att komplettera varandra och reproducera sig. Mannens uppgift var då att beskydda och försörja sin familj samtidigt som kvinnan tog hand om barnen. Dessa gener finns kvar i människan och de normer om moderskap och faderskap, som finns i samhället och dess invånare, är djupt rotade. Därför kan man säga att könsrollerna när det gäller föräldraskap inte har förändrats och försvagats på samma sätt som på många andra områden knutna till könsrollerna. Det är inte förrän på senare tid då levnadsmönstren hade förändrats på ett betydande sätt som staten har varit tvungen att gå in och påverka människors beteenden genom bidrag och tillskott för att belöna de intressen staten värnar om.

Samtidigt som det ställs krav på jämställda möjligheter till karriär och löneutveckling mellan könen och jämlik och rättvis fördelning av föräldraledigheten, låtsas vi ibland i jämställdhetsdebatten att det inte finns några skillnader mellan kvinnor och män. Det framställs nästan som att barn inte alls påverkar livet och värderingarna hos föräldrarna. Föräldrarna ska helst jobba heltid och sen ska de dela föräldraledigheten och hemarbetet lika. Men det är nog så i många fall att man inte kan leva samma liv efter man fått barn som innan. Problemet ligger i att människans biologiska betingelser inte har förändrats i takt med samhällets utveckling och kommer troligtvis aldrig att göra det heller.

Modern har i alla tider varit den som haft huvudansvaret för barnens omvårdnad. Något tyder på att kvinnor gärna offerar sig för familjen, det kan tyckas vara det bästa om man ser familjen som en enhet, men tittar man då på kvinnan ur ett självständigt perspektiv går hon miste om mycket om man tittar på den ekonomiska aspekten i de förmåner som baseras på arbetsinsatser, ett exempel på det är pensionsrättigheter. Hem och familj kan på så sätt ibland bli en fälla för kvinnan.

Studerar man den politiska debatt som förts på sista tiden om föräldraförsäkringens fortlevnad har det talats mycket om en ökad individualisering av dagarna. Det har inte funnits utrymme att gå in på det i uppsatsen men för att kommentera det i samband med jämställdhetsaspekten kan man konstatera att det finns skillnader mellan könen, det är något som måste bejakas i den kontexten att det också finns stora skillnader inom ett och samma kön. Viljor och mål är absolut inte de samma för alla kvinnor, respektive alla män. Att lagstifta om detta kan rentav göra det svårt för dem som inte har de mål som förespråkas och uppmuntras av staten.

Visst kan föräldrarna själv bestämma över sin ledighet men problemet ligger ju i att om de vill vara lediga med ersättning från staten har staten rätt att ställa vissa krav. Dock är det främst låg- och medelinkomsttagare som på

grund av att lönerna inte är jämställda inte har råd att dela föräldrapenningsdagarna lika.

I dagens system finns ett stort utrymme för föräldrarna att själv disponera över föräldrapenningsdagarna som man vill. Föräldrarnas egna önskemål och uppfattningar om hur de vill lägga upp sitt familjeliv är idag relativt tillvaratagna i lagstiftningen. Det blir i och för sig föräldrarnas vilja som blir avgörande för vem som är hemma hos barnet och då blir forskningen om vad som skulle vara bäst för barnet sekundärt. Jag tänker på sådan forskning som vikten av att etablera en bra och nära kontakt mellan båda föräldrarna. Det är förvisso ett mål som är tydligt uttalat i förarbetena och också en ledstjärna inom vårdnadslagstiftningen. Samhället har på så sätt tagit ansvar för att barnen och fäderna utvecklar en stark relation.

Pappamånaderna har i många avseenden underlättat för pappan att ta ut ledighet i förhållande till arbetsgivaren, då det på ett sätt blivit accepterat och giltigt genom lagstiftningen. Men det är dock tveksamt om de två månader som är ifråga är tillräckliga för att ge det resultat i jämlikhetsavseende som man önskar åstadkomma politiskt sett. Fäders uttag resulterar ofta i några ströddagar här och där eller i en dag i veckan. Men sen får man absolut inte glömma bort vikten av valfrihet för den individuella familjens ekonomiska situation. Det blir i slutändan en ekonomisk fråga och i de värst utsatta familjerna bryr man sig kanske mindre om lagstiftarens vilja att skapa jämlikhet.

Fädernas uttag av föräldrapenningsdagar är dock högre i högutbildade kretsar, detta kan dels bero på att jämställdhet i relationerna är viktigare bland akademiker än bland andra grupper i samhället eller så ligger förklaringen i, vilket är det mest troliga att båda har en inkomst över taket och förlorar på så sätt ingen ytterligare inkomst genom att dela upp föräldrapenningen mellan sig då båda får ut det maximala beloppet.

Det kan däremot uppstå problem om den ena föräldern har ensam vårdnad eftersom den andra föräldern då inte har någon självständig rätt till föräldrapenningsdagarna. Vilket jag återkommer till under problemställningen. Dessutom har modern alltid rätt till föräldrapenning under 30 dagar även om hon inte vårdar barnet, det kan då röra sig om till exempel att barnet dör eller placeras i familjehem.

Denna rätt kan ställa till problem i den situation då föräldrarna bor på skilda håll och fadern har den faktiska och legala vårdnaden om det nyfödda barnet. Modern kan alltså under denna tid utestänga fadern från rätten till föräldrapenning.

Lagstiftningen kanske inte spelar så stor roll som man tycks tro. De som vill skapa en bra kontakt med sina barn gör det oavsett om de har fler dagar eller inte. Problemet är förstås att tid och ekonomisk standard är två motstående intressen som inte går hand i hand.

Frageställningen i uppsatsen var alltså vilken effekt det nya vårdnadsförslaget om utökad möjlighet att tilldöma en förälder ensam vårdnad om ett barn kan få för föräldraförsäkringen i 4 kapitlet AFL. Hur skulle föräldern som inte är vårdnadshavare i lagens mening påverkas. I 4 kapitlet i AFL, har lagstiftaren valt att koppla rätten till föräldraförsäkring till personkretsen vårdnadshavare. Det kan vålla stora problem redan nu för de föräldrar som inte har del av vårdnaden, och om vårdnadsreformen blir verklighet kommer ännu fler föräldrar bli berörda av densamma. Eftersom en ensam vårdnadshavare har rätt till alla de föräldrapenningsdagar som föreskrivs i AFL, kan den andra föräldern inte göra något självständigt anspråk på dessa eftersom han eller hon inte är legal vårdnadshavare. Det kan faktiskt vara så att barnet befinner sig hos den föräldern mycket, om än inte lika mycket som hos vårdnadshavaren. Problemet uppstår på så sätt att ingen ersättning kan betalas ut till denne. En förälder som har ensam vårdnad kan förstås överlåta dagar till den andra föräldern, teoretiskt sett alla utom de 60 individuella dagarna. Men det är inget som den ensamma vårdnadshavaren är skyldig att göra. Detta är ytterligare ett sätt som den förälder som inte har vårdnaden blir utlämnad till vårdnadshavarens goda vilja.

Enligt den nya lagstiftningen kan det ju vara så att båda föräldrarna tar lika stor aktiv del i barnets liv men eftersom de inte kan hantera sina samarbetssvårigheter sinsemellan får den ena föräldern vårdnaden om barnet. Det är orättvist mot den andra föräldern att denna blir uteläst från möjligheten att vara hemma hos sitt barn med föräldrapenning, då denne inte ens har rätt till de öronmärkta månaderna. Det är framförallt orättvist mot barnet att man inte ger det tillgång till båda sina föräldrar då det är litet. Detta kan bland annat innebära att barnet måste överlämnas till den kommunala barnomsorgen tidigare.

Ur ett barnperspektiv måste man försöka finna en lösning på detta problem i anslutning till vårdnadsreformen. Då man enbart och uteslutande ska ta hänsyn till barnets bästa vid ett vårdnadsbeslut, så måste det även gälla de konsekvenser beslutet får i förlängningen.

Dessutom är den totala ekonomin lika viktig för båda föräldrarna även när de inte lever tillsammans, och jag skulle vilja säga nästan viktigare, då de har varsin försörjningsplikt. Eftersom barnet har behov av båda sina föräldrar vid uppväxten vore det vettigt att hitta generella lösningar som gäller oavsett om föräldrarna är gifta eller sambor, oavsett om de lever tillsammans eller isär och oavsett om de har ensam eller gemensam vårdnad. Ett förslag är att de "öronmärkta" eller reserverade månaderna ska kopplas till det biologiska moder- eller faderskapet såvida man har barnet hos sig. Detta skulle innebära att en förälder som saknar del i vårdnaden kan hävda en självständig rätt ur det biologiska föräldraskapet och slipper på så sätt vara beroende av om vårdnadshavaren vill överlåta dagar eller inte.

Detta kan förvisso vara svårt men man får utgå från befintliga faderskapsfastställelser och om barnet är fött inom äktenskap. De föräldrar som finns på födelseattesten blir då vägledande.

Det största problemet med detta förslag är när det handlar om registrerade partners. I många fall rör det sig om en förutom paret tredje biologisk förälder som antingen har del i barnets liv eller som inte tar någon aktiv plats i barnets liv. Den biologiska föräldern blir då inskriven som biologisk förälder i födelseattesten och detta gör att den biologiska föräldern får rätt till de öronmärkta månaderna. Det är förstås om det inte rör sig om en anonym spermadonator.

Det är i alla fall av stor vikt att barnet får en nära kontakt med båda sina föräldrar redan ifrån början, det är självklart att relationen förstärks mellan barn och förälder om man ”växer upp tillsammans”. Det blir en naturlig närhet mellan personerna. Tid tillsammans är något väldigt värdefullt som på många sätt är villkorad, det beror mycket på de ekonomiska förutsättningarna. Föräldraförsäkringen spelar en mycket viktig roll här och denna måste vara tillgänglig för båda föräldrarna oavsett vårdnadsförhållandena. I alla fall bör de 60 dagar som var tänkta för vardera förälder kopplas till dem personligen, annars går syftet med lagstiftningen förlorat och barnet blir i slutändan den som blir lidande, då de tänkta välgörande effekterna av ett delat föräldraansvar uteblir.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt Tryck

- SOU 2005:43, Barnets bästa, föräldrars ansvar Del A och Del B
- SOU 2003:36, En jämställd föräldraförsäkring, bilaga 12 till långtidsutredning 2003
- SOU 1997:139, Hemmet, barnen och makten
- Proposition 2005/06:1, Budgetproposition för 2006
- Proposition 1997/98:7, Vårdnad, boende och umgänge
- Juridiska fakultetsstyrelsen, utarbetat av docent Eva Ryrstedt, Remissvar: Betänkandet Vårdnad, boende, umgänge – Barnets bästa, föräldrars ansvar (SOU 2005:43), Ju2005/5191/L2,

Tryckt material

- Bylund, Bo, *Föräldraledighet och föräldrapenning*, 1979, Tiden, Stockholm
- Dahlström, Edmund, *Kapitel 9 Könsroller och familj i Familjen i samhället* av Sigrid Beckman, Edmund Dahlström m. fl., andra upplagan, 1965, Svenska bokförlaget, Stockholm
- Elmér, Åke, Blomberg, Staffan, Harrysson, Lars, Petersson, Jan, *Svensk socialpolitik*, andra upplagan, 2000, Studentlitteratur, Lund
- Gunnarsson, Åsa, *Fördelning av familjens skatter och sociala förmåner*, 2003, Iustus Förlag, Uppsala
- Gunnarsson, Åsa, *Familjen – genusforskningens utmaning*, s. 11ff i *Familjeföreställningar om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning*, Redaktörer Burman, Monica och Gunnarsson, Åsa, 2001, Iustus Förlag, Uppsala
- Gunnarsson, Åsa & Stattin, Chris, *Jämställdhetsnormen i skatte- och socialrätten*, s.159ff i *Familjeföreställningar om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning*, Redaktörer Burman, Monica och Gunnarsson, Åsa, 2001, Iustus Förlag, Uppsala
- Ryrstedt, Eva, *Konsensus – förutsättning eller belastning för gemensamt föräldraansvar?*, 2002, Juristförlaget, Lund

- Saldeen, Åke, *Barn- och föräldrarätt*, femte upplagan, 2005, Iustus Förlag, Uppsala
- Schiratzki, Johanna, *Barnrättens grunder*, andra upplagan, 2005, Studentlitteratur, Lund
- Singer, Anna, *Föräldraskap i rättslig belysning*, 2000, Iustus Förlag, Uppsala

Tidskrifter

- Ryrstedt, Eva, *Familjerätt och stöd till barnfamiljer*, Juridisk tidskrift, Årgång 04-05 Nr 3, s. 598 - 634

Examensarbete

- Celander-Jørgensen, Lena, *Föräldraskap och vårdnadsansvar ur ett manligt genusperspektiv*, Examensarbete 20, Juridiska institutionen, Stockholms universitet

Internetkällor

- Försäkringskassan analyserar 2005:7
Socialförsäkringstaket och föräldralön – ekonomi vid föräldraledighet
<http://www.fk.se/filer/publikationer/pdf/ana0507.pdf>
Länken senast kontrollerad 2006-01-24
- Förhandlings- och samverkansrådet PTK
http://www.ptk.se/templates/TextPage_288.aspx
Länken senast kontrollerad 2006-01-24

Övrigt material

- RFV Allmänna råd 1997:10